

UNIVERSITAT^{DE}
BARCELONA

Facultat de Dret

HISTÒRIA I EVOLUCIÓ DEL PAPER DE
LES DONES AL LLARG DEL S. XX. UN
ESTUDI DE CAS: MARIA MONTSERRAT
SERRALLONGA I SIVILLA (1933)

Autor: Judit Caballero Luis

NIUB: 18086294

Assignatura: Treball de Fi de Grau

Àrea: Història del dret – Les primeres dones juristes de Catalunya – H6

Tutor: Max Turull

Any: 2019-2020 – segon quadrimestre

SUMARI

INTRODUCCIÓ	4
1. HISTÒRIA DE LES DONES A ESPANYA – S.XX	6
1.1. La dona	6
1.1.1. Àmbit privat: mare i esposa	6
1.1.2. Àmbit laboral: el treball fora de casa	6
1.1.3. Educació	7
1.2. Les dones a la Restauració (1900 – 1931)	8
1.2.1. Els primers passos – els anys 20	8
1.2.1.1. La Generació del 27	8
1.2.1.2. El Lyceum Club	9
1.2.2. Els avenços	9
1.2.2.1. Millores educatives	10
1.2.2.2. Millores laborals	11
1.2.2.3. Millores polítiques	13
1.2.3. Els feminismes de les primeres dècades del s. XX	14
1.2.3.1. Feminisme conservador catòlic	15
1.2.3.2. Feminisme moderat	15
1.2.3.3. Feminisme republicà radical i laic	16
1.2.3.4. Feminisme obrer socialista i anarquista	16
1.2.3.5. La nova dona	17
1.3. Les dones a la II República i la Guerra Civil (1931 – 1939)	18
1.3.1. Rols, treball	18
1.3.2. Drets, política i el debat sobre el sufragi femení	19
1.3.3. Educació	20
1.4. Les dones durant el Franquisme (1939 – 1975)	23
1.4.1. Primers anys del franquisme	23
1.4.1.1. Educació i treball	23
1.4.2. Anys 1965 – 1975	26
1.4.2.1. Estructura i família	26
1.4.2.2. Estudis	27
1.4.2.3. Treball	28
1.4.3. Els drets de la dona	29
1.5. Les dones i la democràcia (1975 – 2000)	31
1.5.1. Treball	31
1.5.2. Política	33
1.5.3. Drets de les dones	34

2. “UNA VIDA A SANT GERVASI, ENDRECES I RECORDS”, DE MONTSERRAT SERRALLONGA I SIVILLA	35
2.1. La família	35
2.2. La fe i la religió. La incorporació a l’Opus Dei	37
2.3. La vida professional	38
2.4. El contacte amb la política	42
2.5. Una jubilació molt plena	44
 CONCLUSIONS	46
 BIBLIOGRAFIA	47
 ANNEXOS	49
 Entrevista a Maria Montserrat Serrallonga i Sivilla	49

INTRODUCCIÓ

La figura i reconeixement de la dona a les nostres vides és una qüestió que va guanyar pes a finals del segle XIX, amb la Restauració, i que ens seguim trobant fins els nostres dies. El paper de la dona ha anat fent alts i baixos al llarg de la història: des fa segles es seguia un tarannà tradicional de la família i el rol que desenvolupava la dona dins aquestes i, en general, del paper de la dona en un context social.

Posteriorment, amb la II República, van tenir lloc nombrosos canvis i avenços que van suposar una millora per la situació social, educativa, política i laboral de les dones i, en conseqüència, una millora pel que fa al seu reconeixement dins la societat. Aquests avenços i millores no van arribar a quallar molt perquè es van veure truncats molt aviat amb l'esclat de la Guerra Civil i posterior dictadura franquista, etapes amb les quals es va produir un retrocés, tornant a trobar-se les dones dins la societat tradicional que n'era típica des de feia segles.

És gràcies a la lluita duta a terme per les nostres avantpassades, en part gràcies a les millores i els avenços que van suposar la II República, que les dones actualment gaudeixen d'una situació on poden reconèixer-se i sentir-se lliures, ja que amb la II República van ésser conscients del que podien arribar a assolir i veure diferents perspectives de la vida que, tradicionalment, no els havien permès. Tot i així, queda molt per lluitar a les generacions presents i futures perquè encara perduren societats i conductes heteropatriarcals que impedeixen la llibertat i igualtat total de les dones a la societat.

Aquesta lluita ha anat acompanyada de moviments feministes nacionals, europees i mundials que han permès que es tinguessin els recursos necessaris per fer visible la història d'aquestes dones i les seves necessitats, a més d'ajudar en el canvi social que tendeix a aconseguir la igualtat de drets entre homes i dones. Poc a poc es va anar aconseguint que el paper de la dona estigués present en àmbits polítics, econòmics i acadèmics.

D'aquesta manera, en aquest treball podem distingir dos blocs, un consistent en una part teòrica de recerca de la història i l'evolució del paper de les dones a Espanya, i una part pràctica consistent en descobrir el recorregut vital i professional d'una de les primeres dones juristes a Catalunya. Aquesta recerca d'un cas singular la duem a terme, com explicarem, a partir d'una entrevista en profunditat amb l'actora principal del nostre treball i en la lectura i anàlisi del llibre que ella mateixa va escriure sobre la seva vida.

Així doncs, els objectius que es persegueixen amb aquest treball són dos, corresponents cadascun a cada part desenvolupada al treball. El primer objectiu, a partir del marc teòric, consisteix en realitzar un recorregut detallat del paper de la dona al llarg del s. XX, passant per diferents àmbits quotidians de la societat com en són el treball, l'educació i la política, principalment.

Aquest recorregut s'inicia amb un context general del paper de la dona en l'àmbit privat com a mare i esposa, en l'àmbit laboral, concretament del treball fora de casa i de l'educació. Seguidament s'analitza l'etapa de la Restauració (1874 – 1931), fent un breu context també del final del s. XIX, ja que és on s'inicia la Restauració, i centrant-me concretament en la Restauració a partir del 1900, ja que el treball consisteix en el recorregut del paper de les dones al llarg del s. XX. El recorregut segueix per l'etapa posterior, la de la II República i la Guerra Civil (1931 – 1939) i posteriorment el paper de la dona en una etapa marcada a la història d'Espanya com és la del Franquisme (1939 – 1975), acabant finalment amb la democràcia des del final de la dictadura franquista el 1975, fins el 2000, acabant així el recorregut al llarg del s. XX.

El segon objectiu que es persegueix consisteix en un estudi de cas, centrant-me concretament en un cas: el recorregut i la vida de la Maria Montserrat Serrallonga i Sivilla, una dona que es va matricular en Dret a la Universitat de Barcelona el curs del 1950-1951 i posteriorment llicenciar. D'aquesta manera, el segon objectiu consisteix en un estudi de cas qualitatiu de la vida i recorregut de la Maria Montserrat Serrallonga i Sivilla.

Per assolir el primer objectiu es duu a terme una recerca bibliogràfica de la història de les dones a Espanya i, a partir d'aquí, un treball de síntesi de tota la informació aconseguida, filtrant i contrastant aquesta informació entre les diferents fonts bibliogràfiques d'on s'extreu la informació.

El segon objectiu es desenvolupa a partir d'una font escrita com és el seu llibre i una font oral com és l'entrevista realitzada. Així doncs, es duu a terme un anàlisi qualitatiu a partir de l'anàlisi del llibre escrit per la Maria Montserrat Serrallonga i Sivilla, on aprofundeix i fa un recorregut del llarg de la seva vida i de les situacions a les que ha hagut de fer front. A més, també es realitza una entrevista personal amb ella, aprofundint en les qüestions de la seva vida que en són qüestió del treball, essent aquesta la font d'història oral.

1. HISTÒRIA DE LES DONES A ESPANYA – S.XX

1.1. La dona

1.1.1. Àmbit privat : mare i esposa

La vida de les dones sempre ha estat marcada per un tarannà que establia el paper social i les conductes socials en funció de cada sexe. La societat va dur a terme una divisió d'esferes, assignant a la dona l'esfera domèstica, en tant que era l'encarregada de dedicar-se a la família i a la llar, i a l'home se li va assignar l'esfera pública, que englobava la cultura, la política i la producció. (Gatell, 1993, p. 10-11)

El pensament del s. XIX portava a les dones a contraure matrimoni, ja que era l'única manera d'assolir una realització personal i social perquè, d'una banda, la religió catòlica establia la família com una institució sagrada i, d'altra banda, només mitjançant el matrimoni podien assegurar-se el benestar econòmic, ja que no estava ben vist el treball assalariat femení. És per aquest motiu que hi havia molts matrimonis concertats, de conveniència. La dona, un cop es casava, renunciava a la seva autonomia i quedava sotmesa al marit: ell era representant de la dona i l'administrador dels bens, motiu pel qual la dona necessitava la seva autorització per a qualsevol acte legal o per administrar els seus bens. Entrat el s. XX va produir-se un canvi respecte el matrimoni, ja que amb l'accés de les dones a les universitats i a un treball remunerat, va aparèixer una nova dona més independent. (Gatell, 1993, p. 12-13)

1.1.2. Àmbit laboral: el treball fora de casa

A causa de la divisió d'esferes, es va establir com a activitat de les dones la cura de la llar i dels fills. La dona únicament treballava en casos d'estricta necessitat econòmica i en treballs poc qualificats i remunerats. El fet de què les dones treballessin era vist com una amenaça a la jerarquia familiar i al poder del marit. (Gatell, 1993, p. 18-19)

El treball femení era complementari del masculí, motiu amb el qual es justificava la discriminació salarial. Les dones estaven molt mal remunerades perquè es creia que no estaven al mateix nivell que els homes i que només podien realitzar feines relacionades amb les qualitats del seu sexe: feines de la llar com el servei domèstic, confecció i tèxtil. (Gatell, 1993, p. 27)

Amb l'aparició de la màquina de cosir es va potenciar el treball domiciliari per la confecció de vestits, guants, sabates i roba blanca. Mitjançant aquesta forma de treball els empresaris pagaven sous encara més baixos. (Gatell, 1993, p. 29)

1.1.3. Educació

Amb la Il·lustració sorgeix la preocupació per l'educació dels ciutadans i posteriorment els liberals la van adoptar perquè van veure que mitjançant l'educació dels ciutadans podien consolidar l'Estat liberal. El model que plantejaven no englobava la dona, ja que no la consideraven ciutadana. L'educació de la dona era accessòria i consistia en formar-la per tenir cura de la llar i educar els fills, no de forma professional. (Gatell, 1993, p. 42)

Inicialment es va establir l'ensenyament obligatori pels nens i nenes de sis a nou anys. L'ensenyament es duia a terme de forma separada per sexes, ja que s'impartien dos models educatius diferents: al de les dones predominava la religió i les labors domèstiques mentre que als homes se'ls instruïa per aprendre un ofici o professió. (Gatell, 1993, p. 43-45)

A principis del s. XX a la difusió de plantejaments feministes es reclamava una educació que permetés a les dones l'aprenentatge d'un ofici. Tot i aconseguir incorporar avenços en l'educació, com per exemple una formació domèstica de caire científic, aquesta seguia impartint-se per sexes i el nivell educatiu de les dones era més baix que el dels homes. (Gatell, 1993, p. 45-46)

Posteriorment es va plantejar la coeducació amb l'objectiu de què nens i nenes rebessin la mateixa educació. D'aquesta manera les escoles havien de ser mixtes i no s'havia d'ensenyar a les nenes les labors domèstiques. Tot i aquesta iniciativa, l'ensenyament va seguir impartint-se per sexes. (Gatell, 1993, p. 47)

D'altra banda, les dones tampoc podien accedir a les universitats. No va ser fins a principis del segle XX que es va anar permetent l'accés a partir d'avenços com el d'eliminar el permís que es necessitava de les autoritats acadèmiques. Tot i així, la formació universitària estava encaminada a un caire més cultural que no professional, de manera que va començar a sorgir un pensament de què hi havia unes carreres més adients per les dones com les de infermeres, mestres... (Gatell, 1993, p. 50-51)

1.2. Les dones a la Restauració (1900 – 1931)

El període de la Restauració es veu molt influenciat al tram del s. XX pel tarannà i la mentalitat social del s. XIX, tot i que es comencen a precisar alguns avenços. (Cuesta, 2003, I, p. 185)

1.2.1. Els primers passos – els anys 20

Les dues primeres dècades del s. XX van venir marcades pels moviments feministes socials reivindicatius que havien tingut lloc i que van propiciar la construcció d'un nou model social. Els moviments feministes van venir de la mà de dones burgeses, que pretenien unir a totes les dones més enllà de les classes, tot i que als sectors obrers no va quallar. Van ser diferents factors de la societat els que van frenar el feminisme social que estava tenint lloc, com l'Església catòlica i el predomini de l'agricultura i el poc desenvolupament industrial. A Espanya el feminisme de l'època estava dirigit cap a un caire més social on les dones lluitaven pels seus drets civils, ja que no tenien accés a la vida política. (Núñez, 2004, p. 17-21)

Durant la dictadura de Primo de Rivera va tenir lloc un desenvolupament econòmic que va fer possible que l'Estat i els ajuntaments promoguessin obres per a la creació d'infraestructures, obres de sanejament, la conducció de gas, la xarxa elèctrica que va permetre l'ús del tramvia com a mitjà de transport, i, en conseqüència, va suposar una modernització de la societat que comptava amb espais moderns com estacions, piscines, mercats, estadis, hospitals... (Gómez, 2009, p. 107-108)

La modernització i el final de la Primera Guerra Mundial va portar a que la presència de les dones augmentés als llocs reservats als homes, com la universitat, professions, llocs d'oci, als carrers... cosa que va portar a pensar en un nou model de dona. Aquest nou model concebia les dones com a juvenils, independents, dinàmiques, modernes, i d'altra banda, les feia primes i de cabell curt. (Gómez, 2009, p. 121-122)

1.2.1.1. La Generació del 27

La Generació del 27 venia precedida per la Generació del 14, que van ser les que van assumir el nou model de dona independent i moderna que comença a tenir presència a professions liberals com l'ensenyament i l'advocacia. Les dones de la Generació del 27 van caracteritzar-se perquè van tenir més presència en

l'àmbit de les arts, que estava reservat també pels homes. (Gómez, 2009, p. 154-157)

Aquestes dones van haver de fer front a un sentiment de rebuig social cap a les dones independents i també per part de les pròpies famílies o amics. (Gómez, 2009, p. 159)

Tot i les traves i restriccions que es van trobar, van fer per destruir l'ordre social que hi havia en el moment i començar un estil de vida propi. Aquestes dones que van ser poetes, novel·listes i dramaturgues, assagistes i artistes, sovint quedaven amagades darrere la presència dels homes, essent "la dona de". (Gómez, 2009, p. 155)

1.2.1.2. *El Lyceum Club*

El Lyceum Club constituïa un espai femení on es reunien aquestes generacions de dones i on debatien i tractaven les seves inquietuds intel·lectuals i les necessitats formatives que mancaven a moltes dones. Van crear un grup femení on s'ajudaven mútuament per poder fer front a una societat que les oprimia i amb la finalitat de deixar-la enrere i poder despertar entre totes la independència del nou model de dona. (Gómez, 2009, p. 204-205)

Aquest Club reunia sis seccions que eren la social, de música, arts plàstiques i industrials, literatura, ciència i internacional. A les diferents seccions es feien cursos, exposicions, concerts i conferències, i a la secció social es van impartir cursos sobre legislació per tal d'ensenyar a les dones la seva condició jurídica i on van poder discutir sobre el sufragi femení, aspecte important de l'època perquè després d'intents i debats fins el moment no l'havien assolit. (Gómez, 2009, p. 206)

Va convertir-se en una via d'escapament de totes les opressions socials i familiars que rebien les dones modernes i independents que tenien inquietuds intel·lectuals i que tenien presència a les professions que s'entenia que corresponien als homes.

1.2.2. Els avenços

El paper de la dona comença a veure's afavorit a la societat a partir de millores de caire laboral, educatives i polítiques que van començar a tenir lloc durant el regnat d'Alfons XIII i la Dictadura de Primo de Rivera. (Gómez, 2009, p. 27)

1.2.2.1. *Millores educatives*

A la primera dècada del s. XX van dur-se a terme diferents mesures que van suposar una evolució en l'educació femenina, que sempre s'havia plantejat com a accessòria i es basava en formar-la domèsticament. Algunes iniciatives privades promovien l'educació de les dones per tal que no suposés un perjudici en l'educació dels fills i per tal d'allunyar-les de les influències clericals. (Gómez, 2009, p. 30)

D'altra banda, també van dur-se a terme iniciatives públiques, i algunes mesures destacades van consistir en l'elaboració d'un pla d'estudis comú a ambdós sexes el 1901; vuit anys més tard es va establir l'educació obligatòria per dones i homes fins el 12 anys i tres anys més tard, es va permetre la creació d'escoles mixtes. (Cuesta, 2003, I, p. 222)

Pel que fa a l'educació primària, es va establir com a obligatòria per dones i homes el 1909. Els pla d'estudis era doncs, igual per ambdós sexes i consistien en Doctrina Cristiana i Nocions d'Història Sagrada, Llengua Castellana, Aritmètica, Geografia i Història i Geometria. A partir del 1915, les matriculacions masculines van ser de, com a màxim, 49.604 per sobre de les femenines. Aquest any eren 873.496 homes front 838.764 dones; el 1925/26 hi havia matriculats 907.054 homes i 857.585 dones i el 1928/29, constava de 943.162 homes i 893.558 dones. (Cuesta, 2003, I, p. 230-235)

L'educació secundària es va convertir en un repte un cop haver aconseguit l'obligatorietat de l'educació primària per nens i nenes. Es distingia el Batxillerat, Magisteri i escoles professionals. Al batxillerat trobem escassa presència femenina ja que era previ a l'accés a la Universitat i les dones no hi anaven, motiu pel qual nombre de matriculacions femenines respecte masculines era molt inferior, ja que no acostumaven a estudiar i, quan ho feien, era complementari a treballs domèstics. Dins les escoles normals es distingia entre escoles de mestres homes i mestres dones. Les matriculacions de les dones van augmentar de les 10.000 el 1915 fins les 18.882 el 1929. (Cuesta, 2003, I, p. 235-240)

Hi havia també escoles especials que ensenyaven diferents oficis com el comerç, música, pintura, idiomes... En el cas de les escoles de comerç, de pintura i arts i indústria, predominava la presència d'homes, mentre que al Reial Conservatori de Música i a l'escola de la llar i professional de la dona predominava la presència de les dones. En el cas de l'Escola Central d'Idiomes, inicialment la presència d'homes i dones és força equitatiu, amb diferències de com a màxim 63 alumnes

homes més que dones, el 1916/17, però es produeix una inflexió el 1918/19 i la presència femenina supera la masculina, arribant a estar matriculades 237 noies més que nois. (Cuesta, 2003, I, p. 241-246)

L'accés a les Universitats majoritàriament estava mal vist o impedit per part de les famílies. El màxim de les matriculacions femenines, entre el 1915 i el 1930, va ser el 1926-1927 arribant a ser un 8,3% total de les matriculacions, 3.285 noies i 36.434 nois. Tot i produir-se un augment de les matriculacions femenines a les Universitats, aquesta presència estava limitada a unes carreres concretes com Dret, Medicina, Filosofia i Lletres, Ciències, Farmàcia i Matrones. En el cas de les infermeres i matrones, les matriculacions són únicament femenines. (Cuesta, 2003, I, p. 246-250)

A finals del s. XIX el percentatge de dones analfabetes era superior al dels homes. Tot i anar-se reduint amb els anys, aquests percentatges van seguir sent superiors als dels homes. Mentre que a l'educació primària el nombre de noies i de nois era semblant, es produeixen moltes diferències a partir de l'educació secundària i els estudis professionals. Aquest analfabetisme troba diferències geogràfiques: a finals del s. XIX els majors percentatges es troben principalment a zones geogràfiques que estaven més industrialitzades com Barcelona, Madrid, el País Basc o Astúries. També trobem alts percentatges a zones on predominava el sector primari, subdesenvolupades econòmicament, com és el cas d'Andalusia. (Cuesta, 2003, I, p. 223-225)

Una altra mesura pública per afavorir l'educació, consistia en l'oferiment de beques de forma igualitària tant per dones com homes per tal que poguessin cursar i millorar els seus estudis a l'estranger, motiu pel qual moltes dones es van posar en contacte amb moviments feministes europeus. D'altra banda, es va crear la Residència de Senyorettes, amb la finalitat d'acollir a dones d'altres províncies que s'havien de desplaçar per cursar els seus estudis i de formació femenina. (Gómez, 2009, p. 31)

1.2.2.2. *Millores laborals*

El treball femení es va veure afavorit per diferents factors socials entre els que es destaquen la superioritat numèrica de dones, menys quantitat de matrimonis que implicava que les dones haguessin de treballar i un empobriment de la classe baixa i mitja per la pujada de preus consegüent a la I Guerra Mundial: s'accepta el treball femení per problemes econòmics nacionals, de manera que es deixa de veure el seu treball com una amenaça. (Gómez, 2009, p. 27-28)

Gràcies a les peticions i iniciatives per part de grups sindicals socialistes, comunistes i anarquistes es van regular paulatinament les condicions laborals de les dones. Primer, a la Llei del 13 de març de 1900 s'establí el descans obligatori els diumenges i festius i, en cas d'haver tingut un fill, s'establien sis setmanes de descans. Un cop haver tornat a la feina, es disposava de dos descansos de mitja hora per la lactància dels nens. A més, tenien dret a ser assistides de forma gratuïta pels metges i a una indemnització per les sis setmanes de descans després de donar naixença. Posteriorment, pel Reial Decret-Llei de 21 d'agost de 1923 es va ampliar el termini de les sis setmanes a abans i després de tenir el fill i ampliables fins a vint setmanes amb prescripció mèdica. Aquest Reial Decret-Llei també establia l'assistència mèdica gratuïta durant l'embaràs i un subsidi de 50 pessetes després de donar a llum. (Gómez, 2009, p. 28-29)

Altres lleis aprovades com a mesures protectores del treball de les dones són el Reial Decret de 25 de gener de 1908, on es prohibia que treballessin els nois menors de 16 anys i a les noies menors d'edat a les indústries que tinguessin risc d'explotar o d'intoxicar-se. (Gómez, 2009, p. 28-29)

En funció del tipus de feina o sector la presència de les dones és superior o inferior, perquè hi havia una percepció social de què algunes feines eren d'homes i altres de dones. A les dones se'ls assignaven feines que requerien poca qualificació o que no estaven molt desenvolupades. D'una banda, al sector primari, en l'agricultura la presència de la dona era molt elevada ja que es considerava com una part del treball domèstic. Inicialment, a un cens realitzat el 1900, l'activitat del cultiu de terres comptava amb 3.635.101 homes i 771.686 dones. Aquestes xifres podrien ser més elevades ja que, pel fet d'entendre-ho com una part del treball domèstic, no apareixen com a treballadores agrícoles. En el cas de la pesca, trobem com majoritàriament la pròpia activitat és duta a terme pels homes, però hi ha gran presència femenina en feines relacionades amb la pesca com és la de cosir les xarxes de pescar o la neteja del que s'havia pescat. Al cens realitzat el 1900 s'observa com la pesca engloba 40.874 homes i 377 dones; i al cens del 1930 hi havia 10.435 homes i 322 dones. Aquestes dades poden veure's distorsionades pel fet de valorar-se el treball de pesca com a merament l'activitat de pescar i no en les feines relacionades amb reparació de xarxes o neteja del peix, que són les que realitzaven les dones. (Cuesta, 2003, I, p. 262-267)

Respecte el sector secundari, a la indústria es veu un creixement de la presència femenina a partir del 1920, que augmenta en una quantitat de 113.168 llocs més respecte el 1910, ja que les dones treballadores a la indústria passen de ser

173.085 a 286.253. En el cas del sector tèxtil s'aprecia una gran quantitat de treball femení perquè la producció no requeria gran qualificació. El 1900 es va realitzar un cens que establí que els treballadors corresponien a 51.519 dones i 69.120 homes. El 1914 se'n va realitzar un altre on es va observar que el paper de la dona al sector tèxtil augmentava i superava en quantitat de treballadores als homes, ocupant elles 90.927 llocs de treball front els 45.267 llocs que ocupaven ells. Pel que fa al treball a domicili, trobem que el paper de la dona és predominant perquè la societat no compartia la idea de què les dones treballessin amb els homes. S'entenia que aquest treball era destinat a les dones perquè les permetia dur a terme les labors domèstiques i tenir cura dels fills. (Cuesta, 2003, I, p. 267-275)

Algunes feines del sector terciari es van determinar socialment com a femenines per la vinculació amb la família i amb la cura de les persones, és a dir, amb gran part de les labors domèstiques que desenvolupaven les dones a la societat. En el cas de les infermeres i matrones, veiem com predomina la mà d'obra femenina, perquè consistia en aquesta cura dels malalts; igual que en l'ensenyament, ja que, com havien d'educar els fills, eren considerades les persones més adients per ocupar-se de l'educació dels infants a les escoles. (Cuesta, 2003, I, p. 275-280)

Així doncs, l'activitat principal de les dones es basava en les labors domèstiques i, mica en mica, socialment es van atribuir com a femenines algunes professions. Així, van anar obrint-se pas al sector laboral i, sobretot dins el sector terciari, que era el què que ofería feines femenines. (Cuesta, 2003, I, p. 280-281)

Els sous variaven molt en funció dels sectors i, dins d'aquests, hi havia molta diferència entre el mateix treball dut a terme per homes i per dones. Els sous les dones per hora oscil·laven entre un terç i la meitat del sou dels homes pel mateix treball. D'una banda, els sous més baixos corresponien als treballs de jornaleres i als treballs a domicili, mentre que els més elevats els rebien les treballadores a cigarrerres i del sector tèxtil. (Cuesta, 2003, I, p. 283-285)

1.2.2.3. *Millores polítiques*

La qüestió del sufragi femení va estar present i debatut al Parlament des del 1877 i es sol·licitava només per les dones vídues, que amb la mort del marit es quedaven amb les famílies. El 1907 amb la reforma de la llei electoral es va tornar a plantejar al Parlament i alguns diputats que n'estaven a favor van proposar l'exercici del vot femení a unes eleccions municipals, però es va denegar. (Gómez, 2009, p. 34-35)

Amb la I Guerra Mundial van començar a sorgir moviments europeus en defensa del sufragi femení, motiu pel qual es va tornar a tractar la qüestió a Espanya: d'una banda, n'hi havia que defenien que les dones poguessin ser electores però no elegibles i, d'altra banda, van sorgir unes primeres sufragistes que pretenien una igualtat completa de drets polítics, és a dir, ser electores i elegibles. (Gómez, 2009, p. 36)

A la dictadura de Primo de Rivera es va assolir el vot femení amb l'Estatut Municipal, però només per les dones vídues, perquè eren les que estaven al càrrec de les famílies. (Cuesta, 2003, I, p. 296)

Tot i haver estat present aquesta qüestió des del s. XIX al Parlament, no va ser fins el 1931 amb la II República quan es va assolir.

D'altra banda, la sindicació femenina era pràcticament nul·la al sector primari, ja que les treballadores agrícoles foren les grans oblidades i estaven molt poc conscienciades, influïdes també per l'aïllament que podien patir i, com a conseqüència, la falta d'estudis. Al sector secundari, tot i no haver-hi gran presència de dones, dins la indústria, n'hi havia algunes que tenien gran presència femenina amb una consciència social forta. El major nombre d'afiliades eren a sindicats catòlics. Aquests sindicats buscaven sobretot a les dones que treballaven a domicili, ja que eren les que menys consciència social tenien i defensaven aquesta família patriarcal a la que estaven acostumades. Les indústries tèxtils són les que major participació tenen. Dins el sector terciari, les telefonistes eren les que major participació tenien als sindicats, mentre que la resta d'activitats del sector estaven poc evolucionades. (Cuesta, 2003, I, p. 304-308)

Els drets civils i polítics de les dones eren pràcticament nuls, de manera que la principal relació que tenen les dones amb la política és amb la finalitat de poder assolir el sufragi femení, motiu pel qual els feminismes de l'època eren més socials que polítics perquè es lluitava pels drets de les dones. (Cuesta, 2003, I, p. 318-319)

1.2.3. Els feminismes de les primeres dècades del s. XX

El feminisme a Espanya sorgeix arrel de diferents factors: la classe social, creences religioses i la ideologia política, motiu pel qual es considera aquest feminisme com un moviment social i plural. Es parla així de diferents feminismes perquè s'entén la condició femenina de diferents maneres. (Gómez, 2009, p. 39-40)

1.2.3.1. *Feminisme conservador catòlic*

Es remunta al 1868 quan les aristòcrates i de classe alta comencen a preocupar-se per la situació de la dona treballadora. Durant aquest període van crear-se associacions que ajudaven econòmicament, mitjançant donacions, a la classe obrera femenina. S'entenen com obres caritatives amb la finalitat de millorar la formació de les dones d'aquesta classe treballadora. (Gómez, 2009, p. 40-41)

Paulatinament es van anar creant sindicats obrers catòlics femenins entre els quals es distingeixen el Sindicat Catòlic de la Inmaculada de Madrid, el Sindicat de l'agulla i semblants i la Federació Sindical d'Obreres, mitjançant els quals es demanava personal femení per vendes d'articles d'us femení, reforma educativa, jornada de vuit hores, mateixos salaris entre homes i dones als mateixos oficis... Es va crear una Escola Professional per educar les dones obreres i una Escola Social, per formar les treballadores socials. (Feminisme conservador i catòlic, Universitat de Barcelona, en línia)

També va fundar-se l'Acció Catòlica de la Dona a Espanya, que consistia en una associació caritativa de les classes altes i que tenia l'objectiu de frenar les organitzacions de les dones en defensa d'un feminisme catòlic. (Gómez, 2009, p. 42-43)

Aquest feminisme es caracteritzava perquè no defensaven la igualtat de gènere, sinó que establien una diferenciació entre homes i dones que determinava funcions socials diferents. (Gómez, 2009, p. 43)

1.2.3.2. *Feminisme moderat*

Es considerà un feminisme ambigu perquè, d'una banda sol·licitaven la concessió de drets i llibertats a les dones, però d'altra banda tenien un discurs de gènere en què deien que la maternitat era una missió per les dones i que aquestes havien de ser femenines, és a dir, que havien d'arreglar-se i cuidar-se. (Gómez, 2009, p. 45-46)

El 1906 van crear el Centro Iber-Americà de Cultura Popular Femenina, el qual formava a les dones de diferents classes socials perquè poguessin treballar en casos de necessitat econòmica. A més, van fundar el diari La Il·lustració, dedicat a la moda, els problemes domèstics, a la creació literària i on reivindicaven els drets de les dones. (Gómez, 2009, p. 47)

El 1918 es va fundar l'Associació Nacional de Dones Espanyoles, una de les organitzacions feministes més important d'Espanya i que comptava amb la

presència de més dones. Inicialment es determinava com apolítica, però tendia cap al sector conservador. Els objectius principals d'aquesta associació eren l'accés de les dones a la política podent ser elegibles, la reforma dels articles del Codi Civil sobre el matrimoni i la pàtria potestat, dret a poder ser membre del jurat en delictes comesos per dones, l'adquisició de la personalitat jurídica de les dones, que fossin més dures les penes pel maltractament a les dones, que no es regulés la prostitució i l'accés a la universitat, entre d'altres. (Gómez, 2009, p. 47-48)

Així doncs, les partidàries d'aquest feminisme defensaven la igualtat entre sexes, juntament amb una millora laboral, legal i educativa però sense perdre la feminitat que consideraven necessària per la condició de dona.

1.2.3.3. *Feminisme republicà radical i laic*

Es troba el seu origen el 1889 amb la fundació de la Societat Autònoma de Dones i les líders de la qual eren republicanes i defensaven els ideals socials laics i igualitaris. Tenien la finalitat d'expandir els ideals republicans mitjançant els quals es volia obtenir un model de dona culta, moderna i independent. (Gómez, 2009, p. 50-51)

Les actuacions que van dur a terme aquestes feministes van ser dispars i anaven des de la organització de mítings, vetllades culturals i poètiques, excursions... fins a la instrucció femenina basada en una educació laica. Estaven a favor d'aquest laïcisme ja que consideraven que el fet de què la dona quedés sotmesa a l'home era una qüestió religiosa, ja que aquesta establia la domesticitat. (Gómez, 2009, p. 51-54)

El feminisme republicà radical i laic defensava un progrés a través de l'educació de les dones, que havia de ser igual que la dels homes, i mitjançant la qual assolirien la seva llibertat i autonomia. Consideraven que era necessari separar les dones de l'influència clerical i educar-la en la igualtat amb els homes. (Gómez, 2009, p. 54)

1.2.3.4. *Feminisme obrer socialista i anarquista*

El moviment obrer defensava la igualtat de les condicions laborals i, en conseqüència, van fer reduir la separació d'esferes i de gènere. (Gómez, 2009, p. 55)

L'increment de la mà d'obra femenina va produir-se a causa de l'empitjorament econòmic i la crisi del sector agrícola. Aquest empitjorament econòmic va

propiciar que moltes famílies haguessin de recórrer al treball de les dones a fabriques, tallers o servei domèstic per poder sufragar les despeses familiars. A causa d'aquest increment del treball femení es van crear moviments femenins per defensar els drets de les dones en una societat que les explotava laboralment i que les oferia una situació laboral inferior a la dels homes. (Gómez, 2009, p. 55)

Va sorgir així l'agrupació femenina Unió. Societat Feminista de Resistència i Socors Mutus, de la que va sorgir anys després la associació El Despertar Femení, mitjançant les quals es volia aconseguir una coeducació laica. Tot i les millores que paulatinament van aconseguir, entre aquestes no es trobava la separació d'esferes. (Gómez, 2009, p. 55-56)

D'altra banda del socialisme, l'anarquisme va promoure la igualtat jurídica i política entre homes i dones, obrint pas a la militància femenina. Sectors de l'anarquisme defensaven que s'havia de lluitar per la revolució de la societat en un conjunt i no únicament la femenina, ja que l'evolució havia de ser una qüestió humanitària i no només femenina. (Gómez, 2009, p. 58-61)

1.2.3.5. *La nova dona*

Arrel de la millora de les condicions en l'educació de les dones, que va portar a una difusió d'un pensament més obert i tolerant cap a les dones a la societat, van permetre que s'incorporessin a manifestacions culturals i artístiques durant les primeres dècades del s. XX. Es tenia com a objectiu la renovació cultural. (Gómez, 2009, p. 62)

1.3. Les dones a la II República i la Guerra Civil (1931 – 1939)

Amb la República van tenir lloc uns canvis legislatius que van suposar una transformació de la societat i, en conseqüència, de la situació de la dona. Aquests canvis estaven relacionats amb la participació de la societat a la vida política i les dones van veure's afavorides perquè van deixar de quedar sotmeses a les llars i van començar a lluitar pels seus drets i el seu espai dins la societat. (Cuesta, 2003, I, p. 323)

1.3.1. Rols, treball

Amb la República s'estableix el dret de les dones a decidir lliurement qualsevol professió, eliminant aquest tarannà social que concebia algunes feines o professions com a masculines o femenines. A més, s'establí una protecció a la mare treballadora i seguretat al realitzar l'activitat laboral.

Es veu un canvi a nivell de la vida pública i privada de les dones, que es van incorporar a espais que s'havien considerats masculins com la política o els estudis superiors. Tot i així, a causa de la brevetat de la República, no van quallar aquests avenços de la societat. S'aprecia una evolució del model de les dones d'àngel de la llar, que consistia en què les dones es basaven només a l'esfera domèstica, se les definia a partir de trets naturals i emocionals i que les seves tasques eren domèstiques, a una dona moderna que anava d'acord amb els avenços econòmics, culturals i polítics. En general, aquestes dones quedaven supeditades al paper de mare i muller, que s'ocupaven dels espais privats mentre que els homes dels públics, tot i que moltes d'elles van començar a conscienciar-se de què, a part de mare i muller, eren dones individuals i lliures i que podien decidir sobre la seva vida i el seu cos. (Cuesta, 2003, I, p. 324-325)

Les dones van començar a treballar en els diferents sectors, tot i que, les dones casades eren en general mestresses de casa. Al sector primari les dones eren contractades quan més activitat agrària hi havia com a reforç pels homes i el seu salari era un 50 o un 80% el dels homes. Pel que fa a la pesca, les dones treballaven com a marisqueres netejant el peix, el venien i arreglaven les xarxes. Pel que fa al sector secundari, les dones es van incorporant a les fàbriques, el que fa que es relacionin amb altres dones i s'uneixin per reivindicar el que creien seu. Les dones es van dedicar a diverses activitats industrials entre les que predominaven la indústria tèxtil, la confecció, el vestit, sastreria i sabateria. En aquest cas, s'observen grans diferències salarials entre homes i dones, ja que les dones les activitats de confecció les duïen a terme als tallers o a domicili i els salaris eren molt baixos, igual que al sector tèxtil, que moltes estaven treballant

sense contracte o treballaven a casa. Respecte el sector terciari, destaquen les feines de servei domèstic com minyones, cuineres, dones de companyia, mainaderes... Els sous en aquests casos eren molt baixos o, fins i tot, a canvi de menjar. A part de les feines de servei domèstic també hi havia dones que es dedicaven als considerats com a treballs liberals com les metgesses, periodistes i, en destacaven tres feines considerades femenines: les mestres, matrones i infermeres. (Cuesta, 2003, I, p. 334-344)

A partir de la Guerra Civil les versions de les dones són molt diverses, entre les que ens trobem la de cap de les famílies mentre els homes estaven al front, de vídues i amb fills orfes i de les que lluitaven al front i a la rereguarda del bàndol republicà. A més, pels bombardejos que patien les ciutats, van haver de cuidar dels malalts, ferits i orfes. A part de la seva cura, van passar a tenir més presència en la vida pública perquè van haver de substituir els homes a totes les feines. Aquesta major presència en la vida pública va conduir a la creació de moviments femenins com la Agrupació de Dones Antifeixistes, la Unió de Dones de Catalunya, que defensaven i lluitaven principalment pel dret a l'educació i dignitat de les dones. El problema va sorgir quan, a causa dels diferents grups femenins que van sorgir amb ideals i finalitats diferents, no es va aconseguir crear una unitat de dones. (Núñez, 2004, p. 59-67)

1.3.2. Drets, política i el debat sobre el sufragi femení

Una qüestió que preocupava en l'època era el divorci, ja que a Espanya no hi havia una llei del divorci. Aquesta llei va arribar el 1932 però moltes dones no hi accedien per la pressió de l'Església, ja que es deia que els fills d'un següent matrimoni serien il·legítims i que a elles se'ls negarien els sacraments. (Gómez, 2009, p. 227-230)

Va ser un gran avenç les reformes del Codi Civil i Penal. El Codi Civil va establir que les dones podien escollir la nacionalitat quan els cònjuges la tinguessin diferent i l'equiparació de la majoria d'edat, als vint-i-tres anys. Les reformes del Codi Penal consistiren en la supressió del delictes d'adulteri comès per les dones i el de concubinat. (Gómez, 2009, p. 230-231)

Com venia sent des de finals del s. XIX, una qüestió que preocupava i es debatia era la del dret del vot femení. Va ser el 1931 mitjançant un decret que es va concedir el dret a vot als homes majors de vint-i-tres anys i el dret a que les dones i els sacerdots poguessin ser elegibles, és a dir, podien ser electores i elegibles. D'aquesta manera es va assolir la ciutadania femenina. El dret al vot femení va ser aprovat a la Comissió per majoria, tot i que van ser molts sectors

els que s'oposaven al vot femení com els partits radicals d'esquerres i l'estament mèdic, que determinaven que les dones no tenien caràcter crític perquè es movien per emocions i sentiments. Això va portar a que les dones tinguessin més presència i participació en la política i que fossin escollides com a diputades dones com la Clara Campoamor o la Victoria Kent. (Cuesta, 2003, I, p. 361-363)

La mateixa Victoria Kent s'oposava al vot femení perquè considerava que no era el moment i que el vot femení no condicionava la capacitat de decisió de les dones, mentre que Clara Campoamor defensava aquest sufragi femení, que el considerava necessari perquè homes i dones poguessin gaudir dels mateixos drets i deures. (Cuesta, 2003, I, p. 363)

Finalment les dones van poder exercir el seu dret a vot el 1933 per primera vegada, iniciant-se la vida política de les dones en aquest moment, la qual no va durar molt perquè va veure's interrompuda amb el franquisme. (Núñez, 2004, p. 57)

D'altra banda, amb aquesta participació de les dones a la vida política, moltes d'elles van començar a afiliar a sindicats i a partits obrers. Inicialment hi havia molt poca afiliació femenina als sindicats i majoritàriament ho estaven als sindicats catòlics, que comptaven el 1939 amb 35.000 afiliades. Amb els moviments dels treballadors van començar a afiliar-se a sindicats obrers, com la UGT, que va passar de tenir 1900 afiliades el 1929 a tenir-ne més de 100.000 el 1936. Més enllà dels sindicats, el PSOE va començar a introduir als programes qüestions en favor de les dones obreres. (Núñez, 2004, p. 58)

Pel que fa al bàndol nacional, també va crear-se per Primo de Rivera una organització femenina que tenia una ideologia conservadora, que defensava els ideals de família tradicionals i tenia l'objectiu d'atendre els presos i fer labors d'assistència com treballar a safarejos o tallers de roba per l'exercit. (Núñez, 2004, p. 70)

1.3.3. Educació

La República va defensar un ensenyament primari igualitari i laic, obligatori i gratuït, tant per dones com per homes. Tot i així, hi havia diferents idearis educatius, com és el cas dels idearis de tendència laïcista i els idearis de tendència confessional catòlica. (Cuesta, 2003, I, p. 437) En el primer cas es persegueix una educació mitjançant la qual els nens i nenes puguin arribar a ser instituïts lliures de tot prejudici, substituint l'estudi dogmàtic pel de les ciències naturals. (Cuesta, 2003, I, p. 450) D'altra banda, l'ensenyament de tendència confessional catòlica centra la religió com a nucli fonamental a partir del qual

s'imparteixen la resta d'assignatures. Així doncs, amb aquesta confluència de doctrines que es troben a les escoles, s'aporta una variació que enriqueix l'educació de les dones. (Cuesta, 2003, I, p. 454-455)

La reforma educativa es va basar en la creació de institucions on es realitzava l'escola única. L'educació es veu afavorida en els diferents àmbits i les dones van començar a tenir més presència. Es va establir la coeducació com a norma legal des del principi de la república a tots els nivells educatius. (Cuesta, 2003, I, p. 415)

Pel que fa a l'educació primària, el nombre de nens i nenes matriculats a les escoles és equitatiu i, fins i tot, en alguns casos hi ha més presència femenina que masculina. La mitja de matriculats entre 1932 i 1936 és de 2.297.330 nens matriculats i 2.325.016 nenes i l'any 1939/1940 trobem matriculats 2.049.595 nens i 2.088.203 nenes. (Cuesta, 2003, I, p. 416)

Respecte l'educació secundària, tot i els avenços socials que havien començat a produir-se, a moltes famílies es creia que, un cop realitzats els estudis obligatoris, les noies no havien d'estudiar més i havien de dedicar-se a les feines de casa, ensenyades per les mares. Les dades indiquen que la mitja de matriculats entre 1932 i 1936 és de 85.711 nois front 34.433 noies i, el 1939/1940, 104.454 matriculats eren nois i 51.480 noies. (Cuesta, 2003, I, p. 416-418)

En el cas de les universitats passa el mateix, és a dir, hi ha un predomini de la presència masculina entre els matriculats. La mitja corresponent entre el 1931 i el 1936 és de 29.660 nois i 2.353 noies, i el 1939/1940, hi havia matriculats 46.713 nois i 7.623 noies. (Cuesta, 2003, I, p. 419-420)

A partir del juliol del 1936, amb la Guerra Civil, es va defensar un nou model educatiu conservador, fent un retrocés dels avenços aconseguits fins el moment. Aquest model educatiu conservador es basava en qüestions espirituals, de la tradició i de l'elitisme en l'educació i formació de les persones. (Cuesta, 2003, I, p. 457)

A més, durant la guerra, moltes escoles es van reservar per als serveis militars, deixant així molts nens i nenes sense poder accedir a l'ensenyament, fins el 1938 quan, en vista de la falta d'escolarització que s'estava produint en conseqüència, es van destinar els alumnes a altres escoles. Es va produir un canvi també pel que fa a les assignatures que s'impartien a les escoles, passant a ser, principal i prioritàriament: Història de la Pàtria, Religió, Catecisme i Historia Sagrada. (Cuesta, 2003, I, p. 459-460)

La separació de sexes es va fer evident a les aules però també a la vida quotidiana i van oposar-se a la coeducació, perquè la consideraven immoral i en absolut pedagògic, de manera que es va tornar a formar a les dones per a la seva funció de mare i muller mitjançant tallers de costura, jardineria...

Així doncs, el Franquisme va suposar una ruptura amb els avenços realitzats durant el període de la República, i, en conseqüència, un retrocés en la societat.

1.4. Les dones durant el Franquisme (1939 – 1975)

El triomf del franquisme l'any 1939 va suposar la fi de la democràcia i, per les dones, la pèrdua dels drets aconseguits amb la Segona República i al retrocés a la societat i el sistema que les considerava en inferioritat jurídica i legal. La ideologia franquista era molt masculista, afavorint els homes i deixant a les dones novament amb el paper de mare i muller. Així doncs, es va perdre l'equiparació entre homes i dones aconseguida al llarg dels anys i no tenia capacitat legal, essent el marit l'administrador i el seu representant. (Gatell, 1993, p. 70-71)

D'aquesta manera, es va construir un model dona espanyola i catòlica, per la que la religió i la família era el centre de la seva vida. La nova dona s'establia sobre els pilars de la decència, honestedat i aïllament mentre que s'establia l'home com un pare de família que tenia la màxima autoritat i per sota d'ell es trobaven la dona i els fills. (Núñez, 2004, p. 84-85) L'aspecte formal de la dona també estava controlat: la forma de vestir-se formava part del concepte de dona espanyola. Els pantalons estaven mal vistos i el cabell, pel seu color, pentinat o llargada indicava a quina classe pertanyien. (Núñez, 2004, p. 98)

No va ser fins després de la segona guerra mundial que el regim franquista va allunyar-se de les ideologies nazi-feixistes, el que va suposar un alliberament econòmic i social, que va incidir sobre les dones. A partir d'aquest moment, amb la reforma del Codi Civil de 1958 es va igualar les dones solteres als homes, ja que les casades restaven sotmeses als marits. (Gatell, 1993, p. 76-77)

1.4.1. Primers anys del franquisme

1.4.1.1. Educació i treball

Amb l'educació es socialitza a la població i s'implanten valors, i el Franquisme la va utilitzar per defensar la legitimitat del seu règim fins el 1959. Durant la primera dècada van disminuir el nombre de dones matriculades a les escoles i centres formatius, que afecta, en conseqüència, a la presència de les dones al món laboral perquè els manca formació per exercir les professions que requereixen una obra especialitzada. A partir del 1950 es va veure una petita evolució del paper de les dones dins el règim franquista perquè la presència de les dones al món laboral va augmentar en petita quantitat. (Cuesta, 2003, II, p. 18-19)

L'educació s'impartia diferenciada per sexes i les assignatures de les dones eren, per exemple, Llar, que consistia en formar-les per l'ofici de mestressa de casa. Els nens rebien prou coneixements per seguir estudiant mentre que les dones rebien l'educació necessària per ser mestresses de casa. De totes

maneres, les assignatures que compartien nens i nenes, també s'impartien a elles en un nivell més baix perquè elles per tenir cura de la casa només havien de saber llegir i escriure. (Cuesta, 2003, II, p. 19-20) Així doncs, l'educació es dividia en dos models diferents per homes i dones i a les dones se les ensenyava perquè des de la infància realitzessin com millor possible el paper que se'ls assignava com a mestresses de casa. En cap cas era possible un model educatiu mixt. (Núñez, 2004, p. 88-89)

Des de l'educació primària, l'ensenyament es basava en tres pilars: religió, valors de la pàtria i llar, que ensenyava alimentació, cuina, tal i confecció i economia domèstica. Aquestes englobaven també lliçons de nacional-sindicalisme, religió i història sagrada i cultura general com llengua espanyola, història d'Espanya, Geografia, Aritmètica, ciències naturals i física i química. (Cuesta, 2003, II, p. 22)

Algunes de les assignatures compartides són l'educació física i la formació de l'esperit nacional, tot i que responen a diferents objectius. L'educació física pels homes s'entenia com a necessària per enfortir la resistència física i psíquica, mentre que per les dones consistia en una preparació per a la maternitat. L'esperit nacional també s'orientava cap a dos objectius diferents, ja que el patriotisme de les dones es reduïa a la família i l'església, mentre que el dels homes implicava el servei a la Pàtria. (Cuesta, 2003, II, p. 24-26)

L'analfabetisme es va fer molt present durant el franquisme: el 1940 corresponia a un total de 4.834.648 persones, de les quals el 65% corresponia a dones. Deu anys després, la xifra va rebaixar-se a 3.979.229 persones analfabetes, de les quals un 67% eren dones. Aquesta apreciació es manté durant el franquisme, és a dir, tot i baixar les xifres generals d'analfabetisme, augmentava el percentatge que corresponia a les dones. (Cuesta, 2003, II, p. 30-31)

L'educació es dividia en tres cicles, l'ensenyament primari, dels 6 als 12 anys; l'ensenyament mig, que podia ser batxillerat o ensenyament secundari, dels 13 als 18; i finalment, l'ensenyament universitari. L'ensenyament primari tenia caràcter obligatori i gratuït, tot i que a la pràctica no va ser així i s'estima que més d'un milió de nens i nenes no van poder escolaritzar-se. (Cuesta, 2003, II, p. 33) L'ensenyament mig es dividia en quatre sectors: batxillerat, magisteri primari, branca laboral i branca tècnica, que, aquestes dues últimes, formaven els estudiants de forma especialitzada. El nombre d'alumnes va augmentar del 1940, que comptava només amb la matriculació de 56.648 dones, a 142.877 matriculades el 1956, entenent-se com un fracàs pel règim franquista. (Cuesta, 2003, II, p. 36-37). Concretament, dins d'aquest cicle, el Magisteri Primari era considerat des dels seus inicis com a un treball propi de les dones perquè eren

les que es feien càrrec de la cura i educació dels fills i es considerava que eren les adequades per l'educació dels nens a les escoles. Concretament, el 1940 el percentatge de les dones era del 44,4%, corresponent a 5.276 dones davant les 6.601 matriculacions masculines; posteriorment, el 1950 arriba a ser del 73,4%, corresponent a 15.471 dones d'un total de 21.079 matriculats. (Cuesta, 2003, II, p. 38) Pel que fa als ensenyaments laborals, la presència femenina és limitada, per contra del que passa en Arts i Oficis, que és major, tot i que no supera les 7.985 matriculades. (Cuesta, 2003, II, p. 39) De la branca tècnica, formada per les especialitats comercial, tècnica industrial, tècnica agrícola, tècnica marítima i tècnica sanitària, només tenen presència femenina l'especialitat comercial i sanitària. (Cuesta, 2003, II, p. 40) Pel que fa a l'ensenyament universitari, a les dues primeres dècades del franquisme, l'accés era restringit, tot i que es produeix un augment de les matriculacions a partir del 1950: el 1956 hi havia 7.667 alumnes matriculades mentre que el 1956 augmenta fins a 11.359. (Cuesta, 2003, II, p. 43-44)

En l'àmbit laboral també es va retrocedir perquè les millores que s'havien fet a la República sobre la maternitat i el treball femení es van eliminar, passant a exaltar el paper domèstic de la dona i la seva funció de tenir cura dels fills. A més, es va reconèixer la desigualtat salarial entre homes i dones, les famílies on la dona treballava quedaven excloses de subsidis familiars que atorgava l'Estat i es prohibia que les dones casades treballessin a l'administració pública. Les dones que treballaven fora de casa havien de tenir un permís del marit. (Gatell, 1993, p. 72-73)

La situació laboral es veu marcada per la crisi econòmica que afecta a Espanya als anys quaranta. La següent dècada es divideix en dues fases en què, primer comença a recuperar-se la renda nacional i hi ha major estabilitat als preus i, posteriorment, es recupera l'economia. L'augment de les treballadores a tots els sectors es una imatge de la manca de ma d'obra masculina a causa de la guerra i l'exili, passant de treballar un total de 9.325.912 persones el 1940 a treballar-ne 10.621.106 el 1950. Concretament, les dones sumaven un total d'1.171.743 el 1940 i, deu anys després, 1.688.685. Els treballs que ocupaven les dones predominaven als sectors de serveis. (Cuesta, 2003, II, p. 47-50)

Les dones obreres van ser una realitat durant tot el règim, tot i que aquest estava en contra del treball femení i que les tenien poc considerades socialment. Les condicions en què treballaven era sota salaris molt baixos i amb molt poca protecció legal. (Gatell, 1993, p. 74) Les dones que buscaven treball a les fàbriques ho feien per necessitat, però quan es casaven o millorava la situació econòmica familiar l'abandonaven, ja que la societat patriarcal no acceptava el

treball de la dona al món laboral perquè consideraven que li pertanyia estar a casa. Així doncs, el treball domèstic ocupava la majoria de les dones. (Núñez, 2004, p. 102-103)

Pel que fa a l'agricultura, aquesta constitueix el principal sector econòmic de les dècades dels quaranta i cinquanta, tot i que es troba en una situació endarrerida per manca de mecanització. Com ja havia passat anteriorment, aquest treball de les dones era entès com una ajuda al treball dels homes o com part del treball domèstic i per això les quantificacions del treball femení són difícils de realitzar. Dins aquest sector, hi havia feines pròpiament de les dones com la recol·lecta d'olives, la verema, cultiu de cotó, cultiu del tomàquet, explotació del tabac... (Cuesta, 2003, II, p. 56) Respecte la indústria, les dones tenien poca presència i ocupaven llocs sense qualificació professional, ja que eren treballs manuals. Per afavorir que les dones es quedessin a casa i no treballessin fora d'aquesta, el règim va prohibir a les empreses la contractació de dones casades. (Cuesta, 2003, II, p. 61) Per contra, al sector on major presència tenien les dones era el de serveis, ocupant un 50% de la població activa femenina i era majoritàriament de servei domèstic. (Cuesta, 2003, II, p. 65) Pel que fa al treball a les Administracions, només corresponia a les dones l'any 1950 un 8,95% de les dones que treballaven al sector terciari. Dins el sector terciari, augmenta també el nombre de mestres, ja que es considerava a les dones com les més adients per fer-se càrrec de l'educació dels nens a les aules, ja que ho feien també dels seus propis fills. Com passava antigament, també tenien molta presència en la sanitat i concretament com a infermeres i matrones. (Cuesta, 2003, II, p. 67-69)

A causa d'aquestes males situacions laborals i econòmiques a les que es veuen arrossegades, s'organitzen per fer-ne front i reclamar els seus drets. A més, sorgeixen associacions per ensenyar a les dones a estudiar, llegir i escriure. Així doncs, sorgeixen associacions per participar en la lluita política, tot i que no totes les associacions de dones estaven en contra del règim franquista, com és el cas de la Secció Femenina de la Falange Espanyola. (Núñez, 2004, p. 104-105)

1.4.2. Anys 1965 – 1975

1.4.2.1. Estructura i família

A Espanya, segons el cens realitzat el 1970, el 83,55% de les famílies era nuclear o nuclear ampliada, és a dir, de dos a cinc membres. El 10,62% no tenia nucli familiar. Els matrimonis sense fills solters representava un 20,13% mentre que els matrimonis amb fills solters un 70,03%. D'altra banda els pares amb fills solters corresponia a un 2,12% i les mares amb fills solters un 7,71%. (Cuesta, 2003, II, p. 203)

Principalment, les dones estaven sota una societat amb una ideologia molt tradicional i va ser a partir de la dècada del 1960 quan van començar a incorporar-se en major mesura al món laboral, tot i que, un cop casades o haver sigut mares, deixaven de treballar. (Cuesta, 2003, II, p. 214)

1.4.2.2. *Estudis*

Els dirigents se'n adonen de la necessitat de millorar el nivell cultural de la societat per tal de, en conseqüència, millorar el nivell econòmic, ja que es necessita una mà d'obra qualificada. Es comença a entendre l'educació com una necessitat econòmica que ha de ser i estar a l'abast de tothom: dones incloses, ja que d'aquesta manera augmenta la mà d'obra i el capital humà i, per tant, millora l'economia. A partir de la Llei General d'Educació que es va realitzar el 1970, s'estableix que l'educació ha de ser unificada i, per tant, oberta a tothom per igual i que els mèrits se'ls guanyés cadascú independentment del sexe. A més, plasmaven que l'educació era una necessitat del mercat i que aquest necessitava també de la instrucció femenina per tal que pogués inserir-se al món laboral de la manera més eficient possible. (Cuesta, 2003, II, p. 223-225)

Fins el 1970 es produeix una baixada de la quantitat d'analfabets fins a una cinquena part de la població total. L'analfabetisme de les dones es redueix fins a una quarta part i depèn molt del lloc on aquestes es trobin, això és: les dones que es troben en una zona entremig presenten el nombre més alt d'analfabetisme. A més, un altre tret distintiu és l'edat: entre 1960 i 1970 es redueix l'analfabetisme entre els nens i nenes de 10 a 24 anys. (Cuesta, 2003, II, p. 225-226)

Pel que fa a l'Educació Primària, el 1960 assoleix un 79% de matriculats, equilibrant-se també la matriculació masculina i femenina. En l'Educació Secundària i, concretament al batxillerat, recull pocs estudiants i un 61,3% d'aquests són homes. Cap el 1970 les dades han canviat i les matriculacions ascendeixen fins a més del 50% dels homes i dones. (Cuesta, 2003, II, p. 232)

A la universitat es produeix un augment de matriculacions per part de les dones, que passa de ser de 22.000 el 1960 a 261.000 el 1977. les dones ocupen majoritàriament les carreres de lletres i de ciències de l'educació, ja que són considerades professions femenines. No es produeix tant una discriminació a la universitat, sinó que les dones es matriculen a unes carreres concretes per la distinció de gènere que arrossegueu socialment. (Cuesta, 2003, II, p. 233-235)

Respecte les dones que no havien cursat cap tipus d'estudis, eren les que ocupaven els llocs de treball menys qualificats dins els serveis domèstics. En el

cas de les dones que tenen els estudis primaris, la majoria deixen de dedicar-se als serveis domèstics per ocupar llocs inferiors dins la indústria, tot i que n'hi ha un 28% que es segueix dedicant als serveis domèstics. Les dones que han arribat fins a uns estudis de segon grau, eviten aquestes feines de treball manual de les indústries i passen cap al treball d'oficina, dins el qual únicament poden accedir a un lloc de treball d'auxiliar i, en molts pocs casos arriben a assolir el nivell entremig. Per últim, les dones amb titulació universitària treballen principalment en llocs administratius i comercials i en professions lliberals, tot i que amb diferències amb els homes i amb moltes dificultats per poder treballar a càrrecs més alts. (Cuesta, 2003, II, p. 243-245)

1.4.2.3. *Treball*

Entre el 1957 i el 1974 va tenir lloc una expansió econòmica que va alterar els mitjans de producció i la societat en general. Dins d'aquest període es distingeix entre el 1957 i el 1966, on es produeix un creixement de l'economia i, del 1967 al 1974, que segueix creixent però en menor quantitat. El treball va tenir una gran importància en aquest creixement econòmic, juntament amb els canvis en l'estructura de la producció i el canvi de la mà d'obra agrària a la indústria i els serveis. A partir del 1974 es produeix un canvi en l'economia que suposa un debilitament d'aquest creixement que venia produint-se: Espanya va estancar-se en producció i treball. (Cuesta, 2003, II, p. 256)

A l'Informe FOESSA de 1966 es va observar com les dones que eren mestresses de casa, alhora treballaven fora de casa. Això passava sobretot als grups més modestos i, concretament, a l'àmbit rural. Un 57% de les dones que treballa fora de casa es troba a feines del sector de serveis, un 38% al camp i un 5% a la indústria. Concretament les feines del camp es donen als sectors rurals i més modestos de la societat mentre que les feines de serveis es troba a les zones metropolitanes. (Cuesta, 2003, II, p. 272-273)

Pel que fa al sector primari, dins l'agricultura es produeix un equilibri entre la quantitat de treballadors homes i dones, és a dir, la dona comença a accedir a aquest sector, perquè es caracteritzava per la poca necessitat d'estudis i qualificació per exercir-la. Pel que fa al treball domèstic, les famílies camperoles tenen, en general, més nens que les famílies urbanes. En base a l'EPA, un terç de les dones d'entre 15 i 19 anys, durant aquests anys, es dedicava a les feines domèstiques. S'afegeix també que la majoria de camperoles necessitava treballar també a feines domèstiques. (Cuesta, 2003, II, p. 278-281)

Respecte el sector secundari, on trobem la indústria, veiem com en aquesta, la major presència de mà d'obra femenina es troba en la indústria de confecció, calçat i tèxtil, mentre que és escassa en els sectors de maquinaria, vidres, fusta, construcció o mineria. (Cuesta, 2003, II, p. 282-283)

Finalment, pel que fa al sector de serveis, el creixement es va produir de forma més ràpida, ja que es van feminitzar molts oficis i professions, que va portar a que moltes dones accedissin al món laboral fora de casa. Pel que fa a l'Administració Pública, la participació de les dones és gairebé d'un 40%, tot i que aquestes sempre treballaven en llocs de treballs inferiors. Pel que fa a l'ensenyament, mentre es poden observar una gran quantitat de dones dedicades a l'Ensenyament Primari, veiem com aquestes xifres baixen en l'Educació Mitjana i Superior. (Cuesta, 2003, II, p. 284-288)

Així doncs, durant aquests anys es comença a acceptar el treball de les dones a causa d'una necessitat econòmica. Tot i així, aquestes dones treballen partint d'una discriminació respecte els homes, motiu pel qual moltes d'elles iniciaren lluites per tal que el seu treball fos igual que el dels homes i, en conseqüència, canviar i fer evolucionar la societat en què es trobaven. Les dones comencen a estar més presents en àmbits o sectors que eren considerats com a masculins, com és el cas de l'educació i el treball fora de casa que no fossin serveis domèstics. D'aquesta manera també es produeix una evolució en el concepte tradicional de la família, on se li assignen uns rols concrets. (Cuesta, 2003, II, p. 303-304)

1.4.3. Els drets de la dona

Amb la dictadura de Franco, tant homes com dones van patir en general una privació de drets i llibertats, ja que Franco exercia un poder totalitari. Tot i així, la situació de les dones va ser pitjor perquè estaven subordinades als homes. Va ser gràcies a la II República, que va obrir noves perspectives a les dones, que aquestes van ser conscients de la situació en què es trobaven durant el franquisme, basada en diferències socials i de drets respecte els homes. (Cuesta, 2003, II, p. 385) És a dir, el sistema franquista va implantar un ambient de repressió, control i subordinació de les dones. (Cuesta, 2003, II, p. 296)

Pel que fa a les reformes del dret de família, són aquestes les que van tornar a les dones casades la condició de persones, ja que la major discriminació no era per sexe, sinó per matrimoni. La modificació més important que es va produir va ser amb la llei de 2 de maig de 1975, en base a la qual s'eliminava el deure d'obediència de la dona respecte al marit, substituint-ho pel deure que tenien els

cònjuges al respecte i protecció recíprocs, actuant sempre en interès de la família, la qual cosa va suposar a una igualtat entre home i dona, deixant enrere l'autoritat absoluta del marit. Respecte els drets laborals de les dones, amb la Llei de 22 de juliol de 1961, es va respectar el treball de les dones com a conseqüència de les necessitats econòmiques en què es trobava Espanya. Amb el Decret de 24 d'agost de 1970, s'estableix que la participació de les dones en les activitats laborals és important en el desenvolupament econòmic i social, implicant també una evolució del treball femení, fins el punt de què és important l'equiparació entre el treball d'homes i dones. (Cuesta, 2003, II, p. 398-401)

Respecte els drets socials de les dones, el règim franquista es fa responsable de la protecció de la maternitat al establir-la com a funció social. Per aquesta protecció es dicta una legislació en què s'estableix un període de descans voluntari i un obligatori de dotze setmanes amb l'obligació de l'empresari de mantenir-la al seu lloc de treball. Alhora van establir prohibicions d'unes feines a les dones en base a la constitució física i a la maternitat, perquè es consideraven perillosos i insalubres. (Cuesta, 2003, II, p. 404-405)

Amb els drets polítics de les dones trobem que la seva participació política es veu alterada per la situació de la dona a la dictadura i que les dones van anar incorporant-se lentament al món polític. La presència de les dones es veu en major quantitat als llocs de treball de menor rang. (Cuesta, 2003, II, p. 406)

Dins les llibertats públiques de les dones trobem els àmbits de la llibertat d'expressió, la llibertat d'associació i la llibertat religiosa. Pel que fa a aquesta última, s'estableix la confessionalitat de l'Estat i la lliure confessionalitat dels espanyols i l'Estat assumeix la protecció de la llibertat religiosa garantida per una tutela jurídica que salvaguardi la moral i l'ordre públic. Aquesta llibertat religiosa implicava uns drets: que les creences no suposessin desigualtat davant la llei, es permetia que es contragués matrimoni civil tot i que algun dels cònjuges no processés la religió catòlica, que els pares escollissin l'educació dels seus fills, podent demanar que no se'ls ensenyés religió i dret a reunir-se a llocs de culte sense necessitat d'autorització. (Cuesta, 2003, II, p. 414) La llibertat d'expressió s'estableix en què tots els espanyols poden expressar lliurement les seves idees sempre i quan no atemptin als principis fonamentals de l'Estat de la unitat espiritual, nacional i social. (Cuesta, 2003, II, p. 407) Per últim, es reconeix la llibertat d'associació sempre i quan fos per finalitats lícites i determinades, entenent que són lícites quan no hi ha dubte de les activitats que desenvolupen. Era l'Administració qui determinava quines funcions eren lícites i quines no. (Cuesta, 2003, II, p. 408-409)

1.5. Les dones i la democràcia (1975 – 2000)

1.5.1. Treball

Fins la democràcia no comencen a produir-se canvis i millores socials, polítiques, jurídiques i econòmiques que van ajudar en la incorporació de la dona al mon laboral amb major llibertat i sense pressions. Encara després de l'aprovació de la Constitució del 1979, encara es segueix mantenint el tarannà i el pensament de que el treball de les dones està orientat a la llar i la família, rebutjant el treball de la dona fora de casa. (Cuesta, 2003, III, p. 24-25)

A partir del 1980 es comencen a eliminar els prejudicis sobre el treball fora de casa i, sobretot, entre les pròpies dones, que tenien molt interioritzat i assumit el rol i el paper tradicional d'atenció i cura de la casa i els fills que havia pesat sobre d'elles des de feia segles. Es comença a assumir la compatibilitat de les dues jornades: la de la llar i la de fora de la llar. A la següent dècada, es comença a fer més usual l'entrada i sortida per qüestions de maternitat i l'abandonament del lloc de treball per matrimoni cada cop és més inusual. Tot i així, encara se segueix amb la mentalitat de què es busquen feines fora de casa per qüestions econòmiques. (Cuesta, 2003, III, p. 26)

La incorporació de les dones al mon laboral els primers anys de la democràcia es fa lentament i en unes condicions pitjors a les dels homes, com venia essent des de feia anys. Tot i així, paulatinament les dones es comencen a consolidar en el mon laboral i amb unes condicions cada cop anant a millor. La majoria de la població activa femenina segueixen sent les dones solteres tot i que cada cop les dones casades que són més joves comencen a trencar amb aquest model familiar tradicional. Segueixen predominant les dones a treballs de nivell cultural però als llocs de treball de menor rang, de personal administratiu, comerciants i venedors i treballadors dels serveis. (Cuesta, 2003, III, p. 28-29)

D'aquesta manera, les dècades dels 70 i 80 experimenten una transició entre dos models laborals femenins: l'antic consistent en què la majoria de les dones i sobretot les casades treballen de forma provisional per una qüestió de necessitat econòmica. El nou model de treball femení consisteix en l'acceptació de la inserció i continuïtat de la dona al mon laboral. Així doncs es passa d'un model de treball que l'accepta per necessitat econòmica a un model de treball que suposa també una realització i evolució personal. (Cuesta, 2003, III, p. 32)

Inicialment el treball de les dones es basava en llocs de treball poc qualificats, però va anar evolucionant a partir de factors educatius, del treball de la llar i canvi del treball al sector mercantil. L'educació de les dones millora, de manera que

estan qualificades per accedir al món laboral i canvia la mesura i el rol que en poden tenir. D'altra banda, el treball que realitzen a la llar es menys intens perquè es produeix una disminució de la natalitat. Per últim, aquest canvi al sector mercantil permet l'accés de les dones perquè no és tradicional i no s'han atorgat gèneres, de manera que no s'entén com un perill pels homes. (Cuesta, 2003, III, p. 32-33)

Tot i haver-se produït una inserció major al món laboral, es segueix apreciament el treball de les dones com a reserva per moments de necessitat econòmica i desenvolupant un treball de caràcter secundari, sempre darrere dels homes. (Cuesta, 2003, III, p. 33)

Pel que fa al sector primari, esdevé difícil quantificar l'aportació de les dones, ja que generalment es considera com una part del treball domèstic. (Cuesta, 2003, III, p. 34) Dins el sector secundari, el treball a la indústria es té força masculinitzat, deixant a les dones llocs de treball molt concrets i mal assalariats i segueixen considerant-se com a femenins els àmbits del tèxtil, la confecció i el cuir. Tot i així, amb la presència de noves tecnologies als processos de producció es facilita la inserció de les dones en cadenes de muntatge. (Cuesta, 2003, III, p. 37) És el sector terciari el beneficiat per l'evolució, ja que ofereix major quantitat de llocs de treball a les dones. El 1982 les dones suposaven un 56,1% del sector i va anar evolucionant fins el 1999 on comptava ja amb un 70,8% de dones. D'aquesta manera, aquest sector és el considerat com més feminitzat, tot i que segueixen ocupant llocs poc qualificats, dades que milloren ja que comença a augmentar la quantitat de dones que ocupen llocs de major responsabilitat i, concretament, nivells mitjos i superiors. Ha augmentat sobretot en els àmbits d'ensenyament i sanitat, on gairebé equiparen les xifres dels homes que en treballen, tot i que, novament, les xifres no en són altes als càrrecs alts. (Cuesta, 2003, III, p. 40-42)

Les dones s'han vist beneficiades per les millores i avenços tecnològics, ja que han possibilitat una inserció al món laboral en diferents àmbits.

Amb la Constitució del 1978 s'estableix la prohibició de discriminació per qualsevol condició o circumstància personal i social, la qual cosa es trasllada a l'àmbit laboral. D'aquesta manera, els treballadors gaudeixen del dret a no ser discriminats a l'hora d'accedir al treball o un cop en formen part. A més, es prohibeix també explícitament la discriminació per sexe. (Cuesta, 2003, III, p. 178)

1.5.2. Política

Des de sempre s'havia fet una distinció entre el mon privat, al que pertanyien les dones, i el mon públic, al que pertanyien els homes. Aquest mon públic fa referència a la cultura, economia, política... mentre que el mon privat es refereix a la llar, la família, els fills... Els últims anys, un cop ja a la democràcia, les dones comencen a trencar amb aquests rols socials abandonant aquest mon privat al que només podien pertànyer per implicar-se més al mon públic, combinant-los tots dos. (Cuesta, 2003, III, p. 258-259)

Amb la mort de Franco, es convoca un referèndum el 15 de desembre per votar l'aprovació de la Llei per la Reforma Política, el que implicava les primeres eleccions democràtiques després de 40 anys sota un règim totalitari. Les dones van formar-ne part, tot i que amb molt poca representació dins els partits polítics. (Cuesta, 2003, III, p. 263) Tot i que a la Llei electoral no es feien distincions de sexe, a la pràctica si que van tenir lloc: els resultats d'aquest referèndum van deixar a 21 dones diputades electes de 350 diputats en total i només 6 senadores, és a dir, de 598 parlamentaris entre Congrés i Senat només hi havia 27 dones. (Cuesta, 2003, III, p. 266)

Al debat sobre l'elaboració de la Constitució de 1978, els grups polítics i les dones van fer públiques les seves opinions: n'hi havia que proposaven que es recollís tot el que les dones portaven demanant des la dècada dels 60. Malgrat haver donat la seva opinió sobre el que devia contenir la constitució, no va estar present cap dona en la seva redacció. (Cuesta, 2003, III, p. 269)

A la Constitució del 1978 es recullen els drets específics per les dones i els drets generals per tots els espanyols. Es contemplava una situació en què predominés la igualtat entre homes i dones i es van establir unes bases per a la participació de les dones en la societat, al mon públic del que sempre se les havia privat. (Cuesta, 2003, III, p. 270-271)

Amb l'aprovació de la Constitució es van dissoldre les Corts i es van convocar Eleccions Generals per l'1 de març de 1979, en què es van presentar com a candidats 7.909 homes i 1.091 dones. A aquestes eleccions es va observar com a les enquestes del CIS, les dones tenien una tendència a recolzar posicions centristes. Els resultats d'aquestes eleccions, tot i comptar amb més candidates que a les de 1977, van deixar només 21 diputades al Congrés. (Cuesta, 2003, III, p. 274-278) No va ser fins a partir de la legislatura de 1989-1993 que les dones van ocupar més escons al Parlament: al Congrés hi havia 47 diputades mentre que al Senat no arribaven a 30 senadores. (Cuesta, 2003, III, p. 285-286)

1.5.3. Drets de les dones

A la dècada dels 80, va ser important la Llei General d'Educació del 1970, que va permetre una equiparació entre homes i dones tot i que encara es mantenien discriminacions pràctiques. Pel que fa a l'àmbit de la salut, es va augmentar la protecció de les dones embarassades, tot i que la política de protecció sanitària envers les dones era insuficient. En l'àmbit laboral, tot i augmentar l'activitat femenina al món laboral, encara era molt inferior a la dels homes. (Cuesta, 2003, III, p. 134-135)

El 1985 es va elaborar un informe presentat al Comitè per Eliminar les Discriminacions Contra la Dona, on s'estableix un procés i una millora significativa en la igualtat en qüestió de 10 anys que es portava en democràcia. A aquest informe es senyalen uns punts dèbils: en l'àmbit laboral s'estableix que hi ha molta diferència entre la participació femenina i masculina i una gran desigualtat salarial. A més s'indicava també la falta de revisions de la legislació laboral, mesures contra la violència domèstica i les agressions sexuals, processos mèdics per a la interrupció voluntària de l'embaràs, la baixa presència femenina en política... (Cuesta, 2003, III, p. 140)

A principis dels 90, concretament el 1992 es va elaborar el segon informe presentat al Comitè per Eliminar les Discriminacions Contra la Dona, on es torna a indicar la igualtat formal que s'ha anat assolint i quallant. Tot i així es va incidir en què aquests avenços estaven produint-se lentament i es va recomanar al Govern que es focalitzessin en un desenvolupament de programes per a les dones. (Cuesta, 2003, III, p. 144-145)

2. “UNA VIDA A SANT GERVASI, ENDRECES I RECORDS”, DE MONTSERRAT SERRALLONGA I SIVILLA

La Maria Montserrat Serrallonga i Sivilla va néixer el 2 de juliol de 1933 al barri de Sant Gervasi. El 2015 va publicar “Una vida a Sant Gervasi, endreces i records”, una autobiografia de l’Editorial Marge Books i en concret la col·lecció Montaber. Amb aquest llibre, l’autora “tenia ganes de què tot el que havia passat a la vida quedés escrit perquè després ho poguessin llegir els descendents, coneguts, amics... i que veiés una època de la història reflectida en una vida normal i corrent, en un barri normal i corrent com és el meu barri de Sant Gervasi de Barcelona, on he estat sempre”. Ens explica que “vaig poder estudiar Dret quan a moltes dones els vetaven els estudis; he estat funcionària a l’Ajuntament de Barcelona, on pel fet de ser dona em varen suspendre dues oposicions per accedir a un lloc superior, i he col·laborat amb diverses associacions de dones juristes, perseguint la igualtat en les lleis”. (Serrallonga, 2015, p. 20) ¹

2.1. La família

La seva mare, M. Lluïsa Sivilla i Vidal, tenia afició per la medicina i “havia volgut estudiar per metge, però l’avi Sivilla no la va deixar, perquè les noies aleshores no anaven a la universitat”. (Serrallonga, 2015, p. 30) Tot i així va obtenir un diploma de l’Associació Protectora de l’Ensenyança Catalana on consten aprovades les lliçons de la Gramàtica Catalana Elemental, signada per Pompeu Fabra, Pau Romeva i el professor Vallès.

Des de jove va tenir una salut delicada i va ser després que l’operessin de cataractes quan tenia cinquanta-tres anys que va anar perdent la vista fins que va quedar cega.

El seu pare, Lluís G. Serrallonga i Guasch, va ser doctor en dret i llicenciat en lletres. Treballava a l’Ajuntament de Barcelona com ajudant paleògraf de l’Oficina d’Investigacions i Publicacions Històriques i, a part, escrivia articles per l’Editorial Bayer. El fet que el seu pare fos doctor en dret i llicenciat en lletres va animar a

---

¹ Les citacions que apareixen entrecomillades, provenen de dues fonts diferents: en primer lloc hi ha les que provenen del llibre, i en aquest cas està indicada la referència en cada cas; la resta de citacions literals provenen de l’entrevista realitzada a la Maria Montserrat Serrallonga i Sivilla, que es troba transcrita a l’apèndix. La resta d’informació prové de la síntesi del seu llibre.

Maria Serrallonga, ja que sempre ajudava el seu pare buscant i portant-li llibres: “m’encantava servir-li d’ajudant. Quan volia un llibre em deia: «Porta’m l’Aranzadi o La Administración Práctica de tal any», i jo corria pel passadís i li portava. Potser d’aquí va néixer la meva afició pel dret”. (Serrallonga, 2015, p. 29)

Durant la guerra civil, “va passar que el meu pare era el catòlic del barri, senzillament anava a missa i prou, no es ficava en política ni en res però era funcionari de l’Ajuntament i van venir a casa un parell de vegades a fer registres. Inclús el van venir a buscar per emportar-se’l i matar com feien en aquella època, perquè deien que les seves idees no eren idees republicanes. Ni republicanes ni no republicanes, era una persona, era un advocat que no es ficava en res. Bé, total, que llavors va estar amagat i a través d’en Pi i Sunyer que era el secretari de l’Ajuntament i que el coneixia li va dir: «escolta no pot ser que passi la vida així, jo t’enviaré de secretari de poble i hi vas tu i la família i salvaràs la vida», i llavors ens van enviar a la Cerdanya, a Ger, tocant a Puigcerdà, un poblet petit”. Afegeix que el primer que recorda “és un tren cap a Puigcerdà”.

Allà a Ger, “ens van deixar un piset i hi havia unes vaques a baix i els meus germans anaven a l’escola. Jo no perquè era massa petita, però és igual perquè jo havia anat a la famosa Blanquerna, que feien el sistema Montessori, és a dir, m’havien ensenyat a llegir sense saber quasi de lletres i els del poble es meravellaven i deien: «*oita* aquesta nena com llegeix» i a mi em semblava el més natural”. D’altra banda, “el pare anava d’un poble a l’altre, caminant sempre, i no parava de treballar. Va caure simpàtic a tothom, ja que els resolva els problemes. En general no ho passàvem malament, només ens feia por quan avisaven que havien bombardejat Puigcerdà o Alp”. (Serrallonga, 2015, p. 40)

Amb el final de la guerra van marxar de Ger cap a Barcelona, i “els últims dies a primers de febrer del 39 van passar una sèrie de refugiats pel poble i cap amunt amb famílies i van passar la nit allí amb nens i això sí que feia molta pena perquè pensava «pobre gent», inclús es van deixar una malaltia, no se què tenien, que quan al matí ens llevàvem no podíem obrir els ulls i la meva mare ens havia d’obrir els ulls amb cotó amb aigua calenta perquè s’havien enganxat. I després l’última nit que van passar aquests refugiats varen dir: «abandoneu el poble perquè hem posat un *polvorín* a la plaça major i explotarà aquesta nit». Va ser molt trist, això sí que recordo que vam sortir tots, tot el poble va sortir muntanyes amunt esperant que explotés el *polvorín*, deixant els animals... tots pensàvem que havien de morir. Vam passar la nit al ras i clar, jo aquesta nit sí que la recordo bastant, molt trist perquè clar són coses que una ha viscut. I l’endemà quan vàrem tornar va resultar que no havia explotat el *polvorín* i vam poder tornar a casa i encara vam passar uns dies perquè a la retirada els republicans feien volar

tots els ponts perquè no els poguessin perseguir i ens vam quedar aïllats i no podíem tornar a Barcelona perquè no hi havia ponts, estaven trencats. Al final, al cap d'uns mesos, mica en mica vam poder tornar amb un cotxe fins a Lleida i també recordo una nit una mica tràgica a un tren ple de soldats arribar a casa”.

Als sis anys els seus pares van portar-la a l'escola, a les Dames Negres, una escola que era només de noies. “Aleshores el portaven monges d'orientació francesa, amb fama de donar molt bona instrucció i educació. Allí vaig passar tota la meva infància fins al final del batxillerat”. (Serrallonga, 2015, p. 46) Quan va arribar a Les Dames Negres, es va trobar que “les nenes venien amb menys formació, a causa de la guerra, però jo havia anat al Blanquerna i sabia llegir, per la qual cosa em varen posar amb les grans, que tenien un i dos anys més que jo”. (Serrallonga, 2015, p. 46) Quan va haver acabat l'escola i havia d'escollir la carrera “les monges em deien: «has d'estudiar matemàtiques perquè en saps molt, ets la primera i et va molt bé», però jo no tenia vocació d'ensenyar, per ensenyar nenes no en tenia ganes”.

En acabar l'educació primària, va fer batxillerat i després va anar a la Universitat, cosa que l'inquietava en certa manera perquè no era diferenciada, com estava acostumada per l'escola i batxillerat. El seu pare sempre havia dit “si la nena vol estudiar com els nois, que ho faci” i així va ser. (Serrallonga, 2015, p. 49)

2.2. La fe i la religió. La incorporació a l'Opus Dei

Paral·lelament a l'etapa d'estudiant i professional, va fer recerques espirituals. “En aquella època era habitual fer exercicis espirituals. Per tant, jo, com moltes altres noies, en vaig fer a les Xaverianes de Sant Cugat del Vallès. La durada era d'una setmana. Temps per a poder aprofundir en molts temes i plantejar-me el sentit de la vida a fons. Volia resoldre el meu futur, però no veia clar quin podria ser. Potser em casaria, si trobava una persona que, encara que no fos el meu príncep blau, m'omplís la vida. No veia per a mi la vocació de monja, però m'interessaven totes les associacions que tenien caire intel·lectual i espiritual”. (Serrallonga, 2015, p. 86) Després es va apuntar a Pax Christi, “una organització internacional per a la pau. Estava formada per gent més aviat jove, amb inquietuds intel·lectuals. Es reunien durant l'any per parlar de temes relacionats amb la pau al món, i després s'organitzaven les rutes internacionals, amb la motxilla a l'esquena, ganes de caminar i amb un tema a discutir, dirigit per més d'un sacerdot. La missa diària hi era compresa, i també el sant rosari pel camí”. (Serrallonga, 2015, p. 86) Va comprar-se el llibre Camí, escrit per un capellà que havia fundat l'Opus Dei, i es va sentir identificada amb la doctrina. Així va iniciar-se en l'Obra, que “era una associació innovadora. M'ensenyaren a viure la vida

interior, que és el que mancava en els grups que jo freqüentava, que eren bons, però no omplien les meves ànsies d'espiritualitat. L'Opus Dei m'ha ajudat a lluitar per vèncer les dificultats que es presenten cada dia". (Serrallonga, 2015, p. 90) Als recessos als que va acudir abans de prendre la decisió d'involucrar-se, "vaig aprendre a sentir-me filla de Déu, que és un pare que ens estima amb bogeria i vol que estiguem pendents del nostre proïsme, estimant-lo i no perjudicant les persones. Es tracta d'estimar tothom: família, parents, veïns, companys de treball". (Serrallonga, 2015, p. 90) Gràcies a aquesta decisió que va prendre considera que "he continuat amb la vida professional amb una llum nova, amb més il·lusió, procurant fer les coses amb visió sobrenatural i ajudant sempre que puc a altres persones". (Serrallonga, 2015, p. 91)

2.3. La vida professional

Quan va iniciar la carrera de Dret a la Universitat de Barcelona, el primer dia la va acompanyar el seu germà perquè li va dir: "ja t'acompanyaré perquè potser estàs sola a classe", i es va trobar en què a classe hi havia majoritàriament presència masculina, tot i que en arribar, "vam estar allí al pati i ens vam trobar unes noies que també anaven i en total érem 15 i estàvem tots sorpresos perquè era l'any que hi havia més, perquè l'any anterior només hi havia 4, i érem un conjunt d'entre 150 i 200 nois totals. I és clar, m'hi vaig trobar bé i m'ho vaig passar molt bé a la universitat, amb els estudiants, amb tot."

Durant la seva etapa a la universitat, remarca que no va notar cap tipus de masclisme, ans el contrari "ens ajuntàvem i jo parlava amb els nois, tots ens aveníem. I amb els professors tampoc, cap, al contrari, sinó no m'haurien donat bones notes, haurien dit: «és noia, no»."

A la carrera havien de cursar també uns serveis socials de dones, al què ella es refereix com l'equivalent al servei militar masculí. Ens diu que a aquests serveis socials "cadascú feia una mica com volia. El servei social el feies durant el batxillerat i feies labors i venia un dia a la setmana una de Falange i ens donava classes perquè és una del Espíritu Nacional i clar, ens depurava molt bé i quan vam acabar faltaven quatre mesos i vam haver d'anar tot el primer curs un cop a la setmana a classe i també ens continuaven *donant el rotllo* del movimiento i tal. I després per acabar-ho vam anar de campaments, a mi em va tocar a Begur; era una casa una mica antiga i anàvem a la platja a banyar-nos i vam estar un mes a Begur. Després feies una prestació que era el que volguessis i jo me'n vaig lliurar perquè vaig fer una *canastilla* i peces de roba i ho vaig portar i al final ho van admetre perquè si no tenies els serveis socials fets no et donaven ni el títol de Dret ni el carnet de conduir."

En acabar la carrera, manifesta que “no tot va ser un camí de roses en la feina a l’Ajuntament”. (Serrallonga, 2015, p. 93) Va començar a treballar al Negociat de Plusvàlua com a auxiliar administrativa i “allí vaig treballar molt, era feliç, i em va donar molta experiència en qüestions d’hisenda municipal”. Treballant al Negociat de Plusvàlua “estava molt a gust amb els companys, malgrat que l’oficina on treballava al carrer Avinyó no reunia gaire bones condicions”. (Serrallonga, 2015, p. 93)

Se la tenia ben considerada a la feina però “vaig tenir el meu primer entrebanc” quan el 1959 va presentar-se a les oposicions per a tècnic administratiu i la van suspendre perquè era dona: “quan em vaig presentar per oficial tècnic em van suspendre perquè era noia. L’examen escrit el vaig aprovar, però la primera prova oral em varen suspendre. Havia de desenvolupar quatre temes, escollits a l’atzar. Vaig estar-m’hi els seixanta minuts que durava la prova, però la sorpresa va ser que em varen puntuar amb un 4,75, per sota de l’aprovat. Li varen dir al meu pare que ho havia fet bé, però que era noia”. (Serrallonga, 2015, p. 94)

En aquest moment, va iniciar la tesi doctoral, però com que a Barcelona no trobava gaires llibres “vaig demanar una beca de la Fundació Joan March, per anar a estudiar a Roma. Me la varen donar, i de setembre a desembre de l’any 1962 vaig estar a Roma vivint a la residència universitària Villa delle Palme”. (Serrallonga, 2015, p. 94)

El 1966 es va presentar a les oposicions a Lletrat Consistorial i també va suspendre per ser dona, perquè “l’examen era fàcil i jo tenia un bon currículum. A més, al tribunal hi havia el doctor Fenech, que m’havia fet classes a la facultat. Li vaig trucar per recordar-li que havia estat alumna seva i per dir-li que em presentava. Em va respondre: «no se preocupe, yo de las chicas guapas e inteligentes no me olvido nunca». I tot i així em varen suspendre. El suspens va ser pel mateix motiu: és dona”. (Serrallonga, 2015, p. 96) Quan la van suspendre per ser dona ella sentia “indignació, que em van discriminar: «però com pot ser això?». Perquè jo quan vaig acabar la carrera vaig anar a parar a Hisenda, em van portar a Hisenda a la secció de plusvàlua. I jo feia d’advocat però cobrava d’auxiliar i llavors una altra vegada em vaig tornar a presentar per lletrat i em van tornar a suspendre perquè el catedràtic deia: «no, noies no».”, a més “van dir que si hi havia 21 places en van crear 18 i a mi em van suspendre sense omplir les altres 3 dient que era noia, i l’única dona que va sortir era filla d’un militar i era castellana”.

Així doncs, després que la suspenguessin per ser dona el primer cop, quan va tornar a presentar-se a les oposicions per segon cop anava amb la mentalitat de

què podia ser diferent, “però no va ser diferent fins que va intervenir un cap que li va dir al meu pare: «escolti, que es torni a presentar que hi ha les oposicions pel Gabinet Tècnic de Programació de l’Ajuntament i jo li garanteixo que sortirà». Perquè vaig fer un recurs jo de per què m’havien suspès però es clar, el recurs no servia per res, perquè un senyor va dir: «no en trauràs res d’un recurs als tribunals perquè quan hagi d’haver sentència, l’alcalde o qui sigui truca al tribunal i t’ho denegaran, tindràs sentència en contra».”

Finalment el 1968 es va presentar a les oposicions de tècnic superior en Dret i les va aprovar, el que va fer que entrés a treballar al Gabinet Tècnic de Programació i es va especialitzar en organització i mètodes. Va ser possible gràcies a “que va entrar de regidor un catedràtic que es deia Entrena Cuesta i va dir: «¿Cómo que chicas no? Nos vamos a quedar sin abogados», perquè els nois entraven perquè com era només al matí, perfecte, i a la tarda tenia despatx, i llavors vam poder entrar i a la tercera em van aprovar”. Destaca que, en aquell moment, “la meva mare estava molt delicada, en aquella època l’havien operada de la vista i va quedar cega, clar i jo era l’única noia i els nois, un ja se n’havia anat i els altres els veies que s’anirien i ja està, i pensava: «mira, a l’Ajuntament només treballes al matí i pots cuidar-te de tot, de la casa i dirigir i tot», i vaig acabar i estava a l’Ajuntament”. Així doncs, tot i no notar el masclisme a les aules, on si que expressa que el va notar és a l’àmbit laboral i concretament a l’Ajuntament, on “solo podia ser secretaria, clar, tècnic superior no em deixaven perquè era noia”.

Va començar a treballar Dret Comparat l’any 1967 a la Universitat d’Estrasburg. El segon curs el va realitzar a Pescara, l’any 1968, el tercer a Amsterdam, l’any 1969 i va finalitzar el quart any, al 1970, a Pianezza. Un cop va acabar els estudis de Dret Comparat, com aleshores ja havia mort la seva mare, aprofitava per viatjar amb el seu pare i “viatjarem per Espanya. Un estiu vàrem anar a fer el camino de Santiago, en cotxe, anant per la costa nord. Vàrem passar per Sant Sebastià, Santander, Astúries i Galícia, i vàrem tornar per l’interior: Ourense, Lleó, Burgos, Segòvia, Logronyo, sempre visitant capitals de província, que era la il·lusió del pare”. A més, amb el seu pare no paraven mai, “quan arribàvem a una ciutat, a l’hotel, obríem la maleta i, en lloc de descansar, deia: «on anem ara?». Era incansable. I a mi això ja m’anava bé”. (Serrallonga, 2015, p. 104-105)

Amb la mort del seu pare, que sempre havien estat molt units, “vaig quedar-me sola al pis familiar. Però també m’hi vaig adaptar. A vegades encara em pregunten com és que visc sola, i sempre responc que estic perfectament, amb l’activitat que tinc durant tot el dia, que ara entro i ara surto, i que tot el dia parlo

amb gent. Jo arribo a casa i veig el futbol i no tinc cap problema, així em sento molt més independent”. (Serrallonga, 2015, p. 107)

El 1973 es va inscriure com a sòcia a l'Associació Espanyola de Dones Juristes, que alhora aquesta formava part de la Federació Internacional de Dones de Carreres Jurídiques, fundada el 1928. Amb aquestes associacions va participar a sortides internacionals on tractaven sobre defensa dels drets de les dones i els menors, reformes de codis civils, la situació jurídica de la dona i les perspectives de futur, la dona i el treball, drets reproductius, etc. “Vaig anar a una, perquè jo estava molt ficada en coses jurídiques, de dret i d'estudiar i vaig anar a estudiar tres o quatre anys a Estrasburg a l'Institut de Dret Comparat, i després a través de les dones juristes em vaig fer de la Federació Internacional de Dones de Carreres Jurídiques, que tenia la seu a Madrid i que una de les més importants era la María Telo, que pertanyia a la comissió general de codificació i és la que va produir el canvi i les lleis de les dones, perquè fins que va sortir la llei de drets polítics al 59, nosaltres no podíem fer oposicions ni a jutge, ni a secretari de l'Ajuntament ni a fiscal, ni notari, ni a gestor de la propietat, no podíem fer res.”

A aquestes associacions, com hi havia països que estaven més desenvolupats, “ens tractàvem com si fóssim de països subdesenvolupats. Quan jo vaig començar a estudiar Dret Comparat era: «ui espanyols, ui, pobres, si no sou de les nacions unides, ni de l'ONU ni de res»”. Se'n va adonar que, els països més desenvolupats “era sempre Alemanya i els països nòrdics. Després els menys eren els italians i portuguesos”.

Per ella, el fet de formar part d'aquestes associacions i comissions “era un avenç perquè jo estava connectada amb gent intel·lectual, amb dones intel·lectuals que pensaven i veien i feien, perquè si no, una cosa instintiva però quan hi havia una tertúlia amb senyores i senyors, jo sempre em trobava que estava entremig dels homes perquè les dones només sabien parlar que de cuina i de vestits i jo el que volia era parlar de coses d'actualitat, de política, política internacional, i sempre m'agradava més treballar amb homes que amb dones. Les dones són més *tiquismiquis* i et posaven la pell d'un plàtan perquè no pugessis, en canvi un home no, parla més de tot, menys els casos estranys que m'he trobat”.

Alhora, aquestes associacions no estaven del tot ben vistes i notaven que des de fora hi havia comentaris despectius cap a aquestes “Era com: «ah, és una associació de dones? Ah, de dones, ah *bueno...*», com volent dir... però escolta, aneu dient”. L'assistència a aquestes associacions “era públic però normalment érem nosaltres. Sí que era internacional però es va crear fa més de 50 anys, després de la Segona Guerra Mundial, entre França i Alemanya, i abans ja hi va

participar en aquesta fundació la Clara Campoamor, que es una diputada d'abans de la guerra, més de dretes, i la Victoria Kent, d'esquerres, que eren dones més revolucionaries. No hi havia problemes. Al Parlament Europeu hi havia anat algunes vegades per Unió, que ara ja no ens criden perquè no existeix, hi havia el grup dels demòcrates-cristians i hi havia reunions de dones demòcrates-cristianes d'Europa”.

Ella mateixa, quan va estar durant anys voltant pel món amb aquestes associacions “sí que tenia veu i presentava ponències i sobre el poder polític i l'empoderament de les dones i la igualtat, el treball sobre els infants. Quan anava a congressos com que eren congressos d'aquesta federació que és de dones, encara que teníem ponents, ens trobàvem normals entre totes. Quan vaig estudiar Dret Comparat llavors sí que eren molts més nois que noies, però no vaig trobar diferència”.

Finalment va deixar de participar a la Federació Internacional de Dones de Carreres Jurídiques però actualment contribueix al col·lectiu de Dones Juristes fundat l'any 1989, que és l'antiga Associació Catalana de Dones de Carreres Jurídiques. Aquest col·lectiu té per objectius el seguir la legislació i jurisprudència que afecti a les dones, aconseguir la igualtat de drets i obligacions entre homes i dones a la societat i prestar assistència i serveis jurídics a dones.

En tornar a Catalunya després de l'estada fora a diferents països “vaig veure com el país anava evolucionant de mica en mica, perquè jo quan vaig començar a sortir era l'any 66 o 67, encara estava en plena dictadura i bé, anava evolucionant mica en mica i van anar afluixant. Els últims anys de Franco això va disminuir, a part de la qüestió política que això sí que va ser *tajante* amb el TOC, el Tribunal d'Ordre Públic, i els últims afusellaments del Puig Antich... la resta s'anava suavitzant una mica. Primer van dir que ens podíem presentar a notaris, fiscals... i després van dir que es podia ser jutge però jutge de menors i prou. Al cap d'uns quants anys es va dir que es podia ser jutge de qualsevol classe. Clar, automàticament la societat canvia i els mateixos que estan legislant s'adonen que és un disbarat aquesta discriminació tan brutal. He viscut el divorci i altres coses que equiparen més l'home i la dona. Abans no hi havia divorcis perquè només treballava l'home i si es divorciava la dona es quedava sense res”.

2.4. El contacte amb la política

Després de la mort de Franco, “amb la democràcia no vàrem notar gaire canvi a la feina, però sí a l'ambient. En aquelles primeres eleccions va sortir elegit alcalde en senyor Narcís Serra, que en principi va fer coalició amb Convergència i Unió.

I aquí va canviar la meva situació laboral, quan per una reestructuració vaig ser nomenada cap del Negociat de Plusvàlua Finques, l'any 1979". (Serrallonga, 2015, p. 139) Va treballar-hi durant quatre anys, ja que la regidora Joaquina Alemany, "em va oferir anar de directora de Serveis al districte de l'Eixample. Em va semblar que seria una bona experiència i que augmentava de categoria". (Serrallonga, 2015, p. 141)

El 1980, abans d'anar al districte de l'Eixample, entra a Unió Democràtica de Catalunya, on "vaig caure molt bé. Al cap de poc temps ja era consellera nacional, i un any vaig formar part del Comitè de Govern, que és l'òrgan que dirigeix el partit". (Serrallonga, 2015, p. 142) Així doncs, va ser consellera nacional i durant un any va formar part del Comitè de Govern.

Després de ser cap del Negociat de Plusvàlua Finques va ser Directora de Serveis al districte de l'Eixample on "era directora de Serveis, que era el càrrec de confiança, i m'encarregava d'assessorar el regidor en l'aspecte polític. Organitzava plens, portava els expedients, preparàvem les respostes, i també ateníem la gent i les queixes dels veïns. Des del districte s'intentava resoldre els problemes que la gent plantejava". (Serrallonga, 2015, p. 144)

Amb la seva entrada a Unió Democràtica de Catalunya, el 1984 va entrar a treballar al Parlament com a cap del Gabinet de Presidència "perquè en Josep Antoni Duran i Lleida, president del Comitè de Govern d'Unió Democràtica de Catalunya, em va proposar anar a treballar al Parlament de Catalunya. Això encara em va fer més il·lusió, i en la segona legislatura vaig ser nomenada cap del Gabinet de Presidència del Parlament". (Serrallonga, 2015, p. 144)

A diferència del que li va passar a l'Ajuntament, no va notar discriminació: "No, res, en absolut, teníem protagonisme tant les dones com els homes", tot i així, "hi havia menys quantitat de dones perquè els partits polítics posaven més als homes pel davant, però al Parlament sempre ha estat igual. Jo vaig fer de cap de gabinet però als anteriors de la primera legislatura, que el president era en Barrera era un noi i quan marxava venia un altre noi. L'únic que conselleres de la Generalitat no hi havia en aquella època, ni ministres dones ni regidores de l'Ajuntament. La primera regidora de l'Ajuntament va ser una falangista que la van posar i la segona regidora de l'Ajuntament de Barcelona va ser la que en deien «la mamá del millón», que havia fet un concurs de «un millón para el mejor» i es va presentar i es va fer regidora perquè estava ficada a no se quina societat però era per fer bonic. En canvi ara, tot això ja ha passat". Va ser cap del Gabinet de Presidència fins el 1995.

En tornar al Parlament després de l'estada fora de Catalunya, va acabar el seu càrrec com a cap del Gabinet de Presidència “perquè jo estava al Parlament en comissió de serveis perquè el president era el senyor Coll i jo el coneixia però després va arribar en Reventós, que era del Partit Socialista i clar, jo no era del Partit Socialista, jo era d'Unió Democràtica de Catalunya i llavors em va dir: “escolti es que vostè aquí... vostè té feina?”, i si sí, i llavors vaig tornar a l'Ajuntament”. I, en aquell moment, “a l'Ajuntament no em volien no perquè fos dona, no em volien perquè venia com si fos de dretes en aquell moment. Llavors l'Alcalde era el Narcí Serra em sembla, que eren socialistes i jo venia d'Unió Democràtica i la cap de personal em va dir: «escolti si vol la podem jubilar amb una indemnització», però no, jo he vingut a treballar, jo tinc ganes de treballar, només tinc 60 anys. I llavors em van posar a l'Assessoria Jurídica dels regidors de la coalició de Convergència i Unió, que hi havia el Miquel Roca, hi havia consellers i hi havia varia gent com el Joaquim Forn, per exemple”.

El 1986 es va inaugurar la Facultat de Ciències Polítiques a la Universitat Autònoma de Barcelona, es va inscriure i en tres anys va obtenir la llicenciatura de ciències polítiques.

Amb la secció de dones d'Unió Democràtica va fer molts viatges entre els quals trobem estats com Luxemburg, Brussel·les, Estrasburg, Alemanya, Itàlia, Marroc, Xina, Nacions Unides o Àustria. Després de dotze anys de viatges amb la secció d'Unió Democràtica torna a l'Ajuntament tenint 62 anys, motiu pel qual li proposen la jubilació anticipada però ella se'n va negar. Va seguir treballant i les seves tasques eren preparar les comissions i els plens de l'Ajuntament. Als mesos va patir una caiguda a casa seva i es va trencar el fèmur, motiu que va fer que estigues ingressada 3 mesos a un hospital a Manresa. Finalment es va jubilar el 2003 tenint 70 anys.

2.5. Una jubilació molt plena

Després de la jubilació a l'Ajuntament, “semblava que iniciava una nova vida, més lliure, amb plenitud de facultats com em trobava, i pensava que tindria més temps per dedicar-me a allò que més m'agradés” (Serrallonga, 2015, p. 177), però ans el contrari. La Montserrat es dedica als matins a anar a la Fundació Pineda, amb advocats sèniors, a casa fent d'administradora, fent encàrrecs, anant a l'editorial Bayer i tasques de l'Opus Dei, entre d'altres. A les tardes té reunions professionals, polítiques, espirituals, de relacions socials...

Segueix mantenint la relació amb els companys del Col·legi, amb els que “no hi ha hagut mai menyspreu, al revés, amb molts companys ens reunim cada any,

els que vam acabar la carrera. Sempre hi ha hagut molt bona amistat i ara és molt interessant perquè els homes saben un aspecte diferent de la vida, tenen una cultura diferent, més amplia. Les dones anem més al concret, el que hem viscut... i no tenim aquesta visió de conjunt o visió global”.

CONCLUSIONS

Amb la confecció d'aquest treball, són moltes les conclusions que s'han pogut extreure.

1. La situació en què les dones es troben actualment ve precedida per molts anys de lluita de les nostres avantpassades per tal de poder fer-se i aconseguir el lloc i el paper que es mereixen en la societat, tant en nivell familiar, social, polític, educatiu...
2. La història de les dones presenta un caire i un tarannà molt tradicional, marcat des de sempre per uns rols socials definits per a les dones i pels homes.
3. A causa d'aquests rols marcats tradicionals, es va encasellar i donar un paper o un caire femení i un masculí a qüestions quotidianes que, avui dia, gràcies a les lluites de les nostres avantpassades, no existeixen en tal mesura, ja que, tot i així, encara queda molt per fer i avançar.
4. D'aquesta manera, es van suprimir l'esfera pública (política, treball fora de casa, educació...) i l'esfera privada (ocupar-se de la llar, dels fills...) a les que pertanyien homes i dones, acabant en gran mesura amb els rols de gènere i deixant d'assignar a les dones l'esfera privada i als homes l'esfera pública.
5. Al llarg de la història s'han produït molts alt i baixos, que han portat a assolir uns avenços i millores, posteriorment a retrocessos per la supressió d'aquests avenços assolits i, més tard, produir-se nous avenços i millores que s'han anat establint i quallant amb el pas dels anys.
6. Aquests alt i baixos històrics, ens porten a una situació en què cal no refiar-se i seguir avançant i lluitant, ja que, tot i haver aconseguit una societat molt més igualitària entre homes i dones, encara queda molt per fer i avançar perquè, tot i els grans avenços, avui dia encara ens trobem en una societat que presenta desigualtats entre ambdós sexes.
7. Com hem pogut veure a partir de l'estudi de cas, tot i que generalment el masclisme era una situació comú en la societat des de fa segles, no era sempre del tot així i no en tots els àmbits de la vida, ja que la Maria Montserrat Serrallonga i Sivilla, narra com a l'escola i la universitat no es va trobar de prop amb un masclisme potencial, sinó que se'l va trobar més al món laboral i, concretament, a l'hora d'accedir a càrrecs alts perquè eren considerats masculins.

BIBLIOGRAFIA

Alfonso XIII de España [en línia]
<https://es.wikipedia.org/wiki/Alfonso_XIII_de_Espa%C3%B1a> [Consulta: 10 juny 2020]

CUESTA BUSTILLO, Josefina. *Historia de las Mujeres en España. Siglo XX*, tomo I. Madrid: Instituto de la Mujer, 2003, 533 p. ISBN: 84-7799-977-5. [Consulta: 7 juny 2020]

CUESTA BUSTILLO, Josefina. *Historia de las Mujeres en España. Siglo XX*, tomo II. Madrid: Instituto de la Mujer, 2003, 533 p. ISBN: 84-7799-978-3. [Consulta: 16 juny 2020]

CUESTA BUSTILLO, Josefina. *Historia de las Mujeres en España. Siglo XX*, tomo III. Madrid: Instituto de la Mujer, 2003, 533 p. ISBN: 84-7799-979-1. [Consulta: 25 juny 2020]

Dictadura de Primo de Rivera. [en línia]
<https://es.wikipedia.org/wiki/Dictadura_de_Primo_de_Rivera> [consulta: 10 juny 2020]

Feminismo conservador y católico. [en línia]. Barcelona: Universitat de Barcelona.
<<http://www.ub.edu/ciudadania/hipertexto/evolucion/introduccion/Suf13.htm>>
[Consulta: 15 juny 2020]

GATELL, Cristina. *Dones d'ahir, dones d'avui*. 1ª. Barcelona: Editorial Barcanova, S.A., 1993, 96 p. ISBN: 84-7533-835-6. [Consulta: 5 juny 2020]

GÓMEZ BLESA, Mercedes. *Modernas y vanguardistas. Mujer y democracia en la II República*. Ediciones del Laberinto, S.L., 2009, 250 p. ISBN: 978-84-8483-322-2. [Consulta: 12 juny 2020]

L'àngel de la Ilar. [en línia] Barcelona. <<https://www.golferichs.org/langel-de-la-llar/>> [Consulta: 18 juny 2020]

MARTÍNEZ, C., PASTOR, R., DE LA PASCUA, Mª J., TAVERA, S. *Mujeres en la historia de España. Enciclopedia biográfica*. 1ª. Barcelona: Editorial Planeta, 2000, 850 p. ISBN: 84-08-03541-X. [Consulta: 5 juny 2020]

NÚÑEZ PUENTE, Sonia. *Una historia propia. Historia de las mujeres en la España del siglo XX*. Madrid: Editorial Pliegos, 2004, 144 p. (Colección Pliegos de ensayo). ISBN: 84-96045-23-4. [Consulta: 7 juny 2020]

RODRIGO, Antonina. *Mujeres para la historia. La España silenciada del siglo XX*. Madrid: Compañía Literaria, S.L., 1996, 325 p. ISBN: 84- 8213-030-7. [Consulta: 5 juny 2020]

SERRALLONGA I SIVILLA, Maria Montserrat. *Una vida a Sant Gervasi. Endreces i records*. 1^a. Sabadell: Editorial Marge Books, 2015, 189 p. (Colecció MONTABER). ISBN: 978-84-15340-47-8. [Consulta: 5 març 2020]

TORRES I REXACH, Aina. *Dones rebels. Històries contra el silenci*. 1^a. València: Sembra Llibres, 2019, 172 p. ISBN: 978-84-16698-29-5. [Consulta: 5 juny 2020]

ANNEXOS

Entrevista a Maria Montserrat Serrallonga i Sivilla

Aquesta entrevista va realitzar-se el dia 1 de juny a través del telèfon, ja que la situació en què ens trobàvem, de pandèmia, va impedir que la trobada fos presencial. Va ser amb el ple consentiment de la Maria Montserrat Serrallonga i Sivilla, concretament, el seu consentiment per tal de poder enregistrar-la i posteriorment transcriure-la de forma adient. Va realitzar-se en una única sessió d'una hora de durada.

P: Bona tarda. Primer de tot, moltes gràcies per acceptar que li faci l'entrevista pel treball. (...)

R: Sí, sí, pregunta.

P: Així per començar, volia demanar-li què li va motivar o inspirar a escriure el llibre.

R: Senzillament tenia ganes de què tot el que havia passat a la vida quedés escrit perquè després ho poguessin llegir els descendents, coneguts, amics... i que veiés una època de la història reflectida en una vida normal i corrent, en un barri normal i corrent com és el meu barri de Sant Gervasi de Barcelona, on he estat sempre.

P: Vaig veure també al final del llibre que comenta que va estar a Manresa i va estar perquè es va trencar el fèmur.

R: Vaig estar tres mesos aquí a l'hospital de Sant Joan de Déu no, un altre que és molt petit o que era un geriàtric. (...) Ara no me'n recordo com es deia, un altre petit que estava al casc antic. (...) Era un hospital que només hi havia gent gran, un geriàtric. El que passa és que jo a Manresa tenia el meu germà que era jesuïta que es va morir, que estava a la Cova de Manresa i anava a aquest hospital a donar la comunió, atendre els malalts, cantar les absoltes, tot això. Llavors es va posar d'acord amb els metges i va dir: "porti aquí la seva germana, que aquí estarà atesa i estarà al seu costat". I llavors clar, el meu germà venia cada dia a veure'm perquè aquí a Barcelona, jo sóc soltera i els altres germans ja no hi són, es van morir fa temps i només tenia cunyades i nebots i vaig dir: "doncs em cuidaran i estaré bé", i vaig estar-hi tres mesos.

P: I va notar molta diferencia? Manresa és com més poble...

R: Sí, a Manresa jo coneixia una amiga que inclús es parlava amb el meu germà i coneixia la Cova, coneixia la Seu i coneixia gent. Però clar, quan vaig ser a l'hospital no veia res, no podia sortir. Un dia em van convidar a dinar unes amigues perquè era el sant d'una d'elles i em van fer signar uns papers conforme jo em feia responsable de sortir. Una cosa tan forta que vaig dir: "però escolti ara però què els hi passa aquí" i no, no "això es protocol, s'ha de fer així"; "ah *bueno bueno*, facin així". Vull dir, no podia sortir, simplement quan em tocava que havia d'anar al Clínic hi vaig anar-hi un parell de vegades em portaven amb una ambulància a Barcelona i em tornaven allà. Però no, no, vaig estar molt bé... clar era una mica trist perquè jo llavors tenia 60 anys i hi havia un altre senyor que en tenia 50 i la resta tot eren avis de 80, 70 i més. Inclús hi havia una senyora, curiós, que havia tingut un accident quan la cremallera es va trencar, cap als anys 50 que la cremallera de Montserrat va tenir un accident i que hi havia quedat impossibilitada i encara estava allà. Jo pensava: "tota aquesta gent venen aquí a morir-se, en canvi jo, aquí estaré uns mesos i me'n tornaré *tan campante* a casa". Bueno, *tan campante* no perquè va estar bastant greu aquella trencadura, vaig estar 8 mesos de baixa. Jo treballava llavors a l'Ajuntament i es clar, inclús quan vaig anar a l'Ajuntament encara anava amb una crossa. (...)

P: I de la manera de ser de la gent així com més de ciutat i més de poble, en aquest sentit va notar alguna cosa?

R: Sí, els de poble eren molt amables. Recordo que tenia al costat una senyora de 85 anys que venia el seu fill i era de poble, era amable, ens portava oli i ens deia: "això és un oli de veritat i no el que us donen aquí", i ens fèiem uns pa amb tomàquet. Es troba la gent molt senzilla, molt bé, em van acollir molt bé. Després inclús quan vaig sortir els vaig anar a veure, que eren de Sant Joan de Vilatorrada i els vaig anar a veure i tot. Ara ja està, ja han passat anys i aquella senyora es va morir ja, tindria molt més de 100. Però sí, em van semblar simpàtics. A més, coneixia una senyora de per allà i també em va venir a veure i molt bé.

P: Canviat així de poble... Va haver de marxar a Ger al principi, com va viure el fet de haver de marxar cap allà quan era petita?

R: Ui, això jo no recordo gaire. Quan va esclatar la guerra jo tenia 3 anys i llavors va passar que el meu pare era el catòlic del barri, senzillament anava a missa i prou, no es ficava en política ni en res però era funcionari de l'Ajuntament i van venir a casa un parell de vegades a fer registres. Inclús el van venir a buscar per emportar-se'l i matar com feien en aquella època, perquè deien que les seves idees no eren idees republicanes. Ni republicanes ni no republicanes, era una persona, era un advocat que no es ficava en res. Bé, total, que llavors va estar

amagat i a través d'en Pi i Sunyer que era el secretari de l'Ajuntament i que el coneixia li va dir: "escolta no pot ser que passi la vida així, jo t'enviaré de secretari de poble i hi vas tu i la família i salvaràs la vida", i llavors ens van enviar a la Cerdanya, a Ger, tocant a Puigcerdà, un poblet petit. El primer que recordo de la meva vida, en tenia 4 llavors d'anys. Recordo un viatge en un tren ple de soldats i gent i vam anar a parar allà, a un poble de res que ens van deixar un piset i hi havia unes vaques a baix i els meus germans anaven a l'escola. Jo no perquè era massa petita, però és igual perquè jo havia anat a la famosa Blanquerna, que feien el sistema montessori, és a dir, m'havien ensenyat a llegir sense saber quasi de lletres i els del poble es meravellaven i deien: "oïta aquesta nena com llegeix" i a mi em semblava el més natural. (...) I va passar un any fins que va acabar la guerra i d'allí recordo molt el final de la guerra perquè era la tornada dels republicans que se n'anaven, que tampoc ho enteníem, que s'exiliaven, i els últims dies a primers de febrer del 39 van passar una sèrie de refugiats pel poble i cap amunt amb famílies i van passar la nit allí amb nens i això sí que feia molta pena perquè pensava "pobre gent", inclús es van deixar una malaltia, no se què tenien, que quan al matí ens llevàvem no podíem obrir els ulls i la meva mare ens havia d'obrir els ulls amb cotó amb aigua calenta perquè s'havien enganxat. I després l'última nit que van passar aquests refugiats varen dir: "abandoneu el poble perquè hem posat un *polvorín* a la plaça major i explotarà aquesta nit". Va ser molt trist, això sí que recordo que vam sortir tots, tot el poble va sortir muntanyes amunt esperant que explotés el *polvorín*, deixant els animals... tots pensàvem que havien de morir. Vam passar la nit al ras i clar, jo aquesta nit sí que la recordo bastant, molt trist perquè clar són coses que una ha viscut. I l'endemà quan vàrem tornar va resultar que no havia explotat el *polvorín* i vam poder tornar a casa i encara vam passar uns dies perquè a la retirada els republicans feien volar tots els ponts perquè no els poguessin perseguir i ens vam quedar aïllats i no podíem tornar a Barcelona perquè no hi havia ponts, estaven trencats. Al final, al cap d'uns mesos, mica en mica vam poder tornar amb un cotxe fins a Lleida i també recordo una nit una mica tràgica a un tren ple de soldats arribar a casa. És el primer que recordo de trist, és clar, quan la gent parla de la guerra, cadascú parla de com l'ha viscut i clar, una dictadura, però a nosaltres ens perseguien els uns i els altres perquè com vam tornar, el papà treballava a l'Ajuntament i hi va tornar i li van dir: "vostè estava de secretari a un poble, vostè és un secretari roig" – "però com un secretari roig?", va dir, i va portar un paper dient que estava destituït de l'Ajuntament perquè no tenia idees republicanes. Una cosa totalment absurda, ell no havia fet res, ni s'havia posat en política ni res i al final el van depurar i va tornar a entrar a l'Ajuntament i el van pujar de categoria i aquí vam començar la vida perquè vam començar de zero, clar, en aquell poble que estàvem... Bueno, allí almenys corríem i teníem pa i teníem llet i teníem coses normals. En fi, que la post-guerra va ser una mica

difícil i la gent que ara veu uns que els semblaven bons ara són dolents i els dolents eren bons, de cadascú segons s'ho miri. La memòria històrica es per tothom perquè no solament és la memòria històrica; les desgràcies que van venir després. Això si que ho recordava, que et deien per exemple: “porta't bé perquè sinó et portaran al camp de la bota” i jo no sabia què era això, després al camp de la bota als anys 40 en Franco va fer afusellar molta gent perquè havien estat republicans simplement. (...) Tant ban fer malament els uns com els altres: els uns republicans es van carregar mils de capellans i monges i de gent normal i després quan van venir els altres amb Franco, amb la represàlia també es van carregar a molta gent que alguns no havien ni matat a ningú. Després alguns desgraciats que van fer la sortida i van anar cap a França, que els van portar als camps d'Argelers i ho van passar tan malament. Aquí el que va estar malament també és que amb Franco no els van admetre, no els van deixar tornar entrar perquè van dir: “ah no, són republicans, que s'aguantin” – home, són espanyols podien pensar diferent d'ells però els van deixar a la seva sort i alguns es van ajuntar a la resistència i molts van anar a camps de concentració de Mauthausen i tots aquests, hi havia espanyols republicans que Franco no va voler acollir i van anar a parar allà i van morir allà. (...)

P: Canviant una mica al tema dels estudis: què va ser el que li va fer decidir el fet d'estudiar dret i qui creu que la va recolzar més en la decisió?

R: Va ser bastant la família, jo quan vaig tornar em van portar a l'escola Les Dames Negres i es van quedar sorpresos perquè jo a la meua edat ja sabia llegir, jo havia anat a Blanquerna i vaig anar amb nenes més grans que jo, jo semblava com un tap petit. Vaig fer la primera comunió que només tenia 6 anys, vull dir, que era ben petita. Però es clar, ja m'ho sabia tot i aleshores allí vaig despuntar a l'escola en matemàtiques i quan va arribar el moment de batxillerat, a la meua època només la meitat de les nenes feien batxillerat i l'altre meitat feia cultura general, que en deien, que més o menys s'estudiava el mateix però no s'examinaven i el meu pare va dir: “si la nena vol estudiar com els germans, que estudiï”, i en això va ser molt modern perquè els meus pares eren nascuts el segle XIX, havien nascut el 1895 i les meves amigues em deien: “és que els teus pares són molt antiquats, us parreu de vostè” – tot l'antiquat que vulguis, però amb això van tenir visió de futur, no ho vaig dir dues vegades, me'n vaig anar a fer el batxillerat i vaig treure matricula d'honor a primer i després matricula d'honor a sisè i setè. Quan vaig haver d'escollir la carrera les monges em deien: “has d'estudiar matemàtiques perquè en saps molt, ets la primera i et va molt bé”, però jo no tenia vocació d'ensenyar, per ensenyar nenes no en tenia ganes. El meu pare era llicenciat en dret i estava a l'Ajuntament i tenia un altre germà que estudiava dret també; el gran va estudiar per enginyer, el segon dret i el

tercer, quan jo vaig acabar batxillerat ell ja se n'havia anat, es va fer jesuïta i va fer lletres i jo me'n vaig anar a dret. El meu germà em va dir: "ja t'acompanyaré perquè potser estàs sola a classe". Ell tenia 4 o 5 anys més que jo, jo quan vaig entrar a primer ell ja feia cinquè, a la facultat antiga, a la plaça universitat, i m'hi va acompanyar i vam estar allí al pati i ens vam trobar unes noies que també anaven i en total érem 15 i estàvem tots sorpresos perquè era l'any que hi havia més, perquè l'any anterior només hi havia 4, i érem un conjunt d'entre 150 i 200 nois totals. I és clar, m'hi vaig trobar bé i m'ho vaig passar molt bé a la universitat, amb els estudiants, amb tot. A més, com jo sóc molt regular, jo estudiava des del principi, tothom es feia tips d'estudiar a la primavera però jo anava estudiant durant l'any, ho feia tot, jo vaig treure molt bones notes. (...) Ens posàvem a primera fila les noies però molt bé, no hi ha hagut mai problemes de masclisme a la universitat, no n'he vist mai. A la feina, al treball, sí, això sí que m'hi he trobat perquè a mi m'ha agradat sempre estudiar i he estudiat tota la vida. És a dir, quan vaig acabar dret feien unes oposicions a l'Ajuntament i el meu pare em va dir: "si fas aquestes oposicions d'auxiliar entraràs a l'Ajuntament i quan acabis la carrera tens una feina". La meva mare estava molt delicada, en aquella època l'havien operada de la vista i va quedar cega, clar i jo era l'única noia i els nois, un ja se n'havia anat i els altres els veies que s'anirien i ja està, i pensava: "mira, a l'Ajuntament només treballes al matí i pots cuidar-te de tot, de la casa i dirigir i tot", i vaig acabar i estava a l'Ajuntament. Aleshores em vaig presentar a l'examen de llicenciatura del col·legi d'advocats que feien un examen que en deien el Premi Duran i Bas i amb això et col·legiaven de gratis perquè costava molt i em van donar 1000 pessetes per poder treure'm el títol de Dret, que és el que més costava i me'l van donar i llavors clar, em vaig col·legiar recent acabada. Total, que ara sóc la col·legiada més antiga del col·legi, viva, els demés es van anar morint, però jo sóc la més antiga. (...) I llavors vaig estudiar Dret perquè a més el meu pare ja ho era, el meu germà també i em va agradar, però bé, la feina va ser meua amb el masclisme de l'època.

P: Això li volia demanar, vostè va notar que a classe entre els alumnes hi havia masclisme i entre professors i alumnes?

R: En absolut, al contrari, ens convidaven al bar... normal. Ens ajuntàvem i jo parlava amb els nois, tots ens aveníem. I amb els professors tampoc, cap, al contrari, sinó no m'haurien donat bones notes, haurien dit: "és noia, no". D'això res, ara, a l'Ajuntament sí: quan em vaig presentar per oficial tècnic em van suspendre perquè era noia.

P: Sí, llegint el llibre vostè explica que la van suspendre pel fet de ser dona.

R: Van dir que si hi havia 21 places en van crear 18 i a mi em van suspendre sense omplir les altres 3 dient que era noia, i l'única dona que va sortir era filla d'un militar i era castellana.

P: I què va sentir vostè quan li van dir?

R: Oh, indignació, que em van discriminar: "però com pot ser això?". Perquè jo quan vaig acabar la carrera vaig anar a parar a Hisenda, em van portar a Hisenda a la secció de plusvàlua (...). I jo feia d'advocat però cobrava d'auxiliar i llavors una altra vegada em vaig tornar a presentar per lletrat i em van tornar a suspendre perquè el catedràtic deia: "no, noies no". La primera vegada que em van suspendre hi havia un al tribunal que era del Govern civil que em va posar un 0 perquè així no vaig poder passar i ell deia: "no, no, tiene que suspenderla porque esta chica, su padre es catalán". Això passava als anys 50 quan ser català era igual que "rojo separatista"; imagina't el meu pare que havia passat la guerra amagat, que li diguessin això, catalán. És clar, jo havia estudiat sempre en castellà, a casa s'ha parlat sempre en català però "rojo separatista"... d'això res (...). En aquella època així anaven les coses, fins que va entrar de regidor un catedràtic que es deia Entrena Cuesta (...) i va dir: "¿Cómo que chicas no? Nos vamos a quedar sin abogados", perquè els nois entraven perquè com era només al matí, perfecte, i a la tarda tenia despatx, i llavors vam poder entrar i a la tercera em van aprovar.

P: Un cop vostè veu que la suspenen pel fet de ser dona, què va ser el que realment la va fer seguir endavant?

R: Jo tenia el meu treball allà, què havia de fer? Buscar una altra cosa? Ja vaig intentar buscar altra feina i escrivia... recordo que vaig guardar molts anys un anunci de La Vanguardia que deia "adjunto de dirección de empresa" i hi vaig escriure i em van contestar: "para ese cargo necesitamos una persona en sexo masculino". (...) Vaig anar a estudiar administració d'empreses que era a l'escola industrial (...) i un dia em van presentar un senyor i em va mirar molt fixament i em va dir: "i tu què fas aquí? Tu hauries d'estar a la cuina". (...)

P: Ara que diu això, al llibre també deia els serveis socials que s'havien de fer. Com eren? En què consistien aquests serveis?

R: Cadascú feia una mica com volia. El servei social el feies durant el batxillerat i feies labors i venia un dia a la setmana una de Falange i ens donava classes perquè és una del Espiritu Nacional i clar, ens depurava molt bé i quan vam acabar faltaven quatre mesos i vam haver d'anar tot el primer curs un cop a la setmana a classe i també ens continuaven *donant el rotllo* del movimiento i tal. I

després per acabar-ho vam anar de campaments, a mi em va tocar a Begur; era una casa una mica antiga i anàvem a la platja a banyar-nos i vam estar un mes a Begur. Després feies una prestació que era el que volguessis i jo me'n vaig lliurar perquè vaig fer una *canastilla* i peces de roba i ho vaig portar i al final ho van admetre perquè si no tenies els serveis socials fets no et donaven ni el títol de Dret ni el carnet de conduir. És una cosa que es va suprimir, una cosa totalment absurda. Hi havia gent que s'ho passava molt bé, que coneixia algú de Falange i feia veure que ho feia i no ho feia, etc. Inclús recordo que vaig dir un dia a casa: "mira que bé la Lluïsa, una de classe, no ha de fer serveis socials perquè el seu pare és caído, que el van matar", i el meu pare em va dir: "escolta, tu, és que em vols matar o què?". És a dir, els fills de caiguts no havien de fer els serveis socials. (...)

P: Parlant de la universitat, m'has dit que no notaves aquest masclisme, però a l'àmbit laboral sí que el vas notar, i li volia demanar com es va sentir el primer cop que va treballar a l'Ajuntament i el masclisme que notava al món laboral.

R: Jo era una persona llesta, normal i corrent, tenia 20 anys i ganes de treballar i treballava i estudiava i el meu *jefe* que em van posar en aquell moment era un company de curs del meu pare que em donava bastanta llibertat i em vaig trobar normal. Clar hi havia altres senyores i altra gent i no va haver-hi problema, el problema va ser quan vaig voler pujar de categoria. (...) Quan em van portar a plusvàlua el *jefe* em va fer un examen i deia "no sé pas què en farem d'aquesta noia" (...) però després tot al revés, quan se n'anava de vacances em deia: "tu ets auxiliar però saps com funciona tot, qui queda de *jefe* és aquest senyor però tu vigila que funcioni". (...) Quan vaig marxar d'allà em van portar a l'antic negociat que havia estat d'auxiliar, com a cap de negociat. Inclús recordo una vegada que hi havia el Pascual Maragall, que llavors era tinent d'alcalde i després va ser alcalde, i sempre em deia: "em vaig quedar espantat amb la quantitat d'expedients que tenies per tota la paret i per tot arreu". Jo tenia un despatx a la planta 11, que a la cantonada tenia 3 finestres que donaven al Tibidabo i 2 que donaven a Montjuïc. (...)

P: Per tant, el masclisme que va notar va ser al principi al voler accedir i després al pujar de categoria?

R: Sí, inclús quan em van fer una entrevista a La Vanguardia quan vaig treure el premi del Col·legi d'Advocats, em van posar com a títol: "Solo podia ser secretaria". Clar, tècnic superior no em deixaven perquè era noia. (...) Per això vaig voler escriure el llibre, perquè quedés constància i que sapigueu que no es

podia fer res de tot això i les dones estaven molt limitades, els drets de les dones. Una dona quan es casava es convertia en menor d'edat perquè necessitava llicència marital, no podia obrir un compte... no podia fer una sèrie de coses si no tenia un permís del marit. (...) Ara ens queixem que no hi ha igualtat, però és que allò era una discriminació fenomenal, en comptes de "la madre patria" en dèiem "la madrastra patria". A més, quan jo vaig entrar a l'Ajuntament hi havia la condició de què si tu et casaves, et quedaves fora de servei pel matrimoni, però el cap de personal va dir "ai mira, caseu-vos i no digueu res"; però això ho van suprimir aviat perquè era una cosa absolutament absurda. O per exemple, si et casaves amb un francès, com que perdies la nacionalitat espanyola, també et quedaves fora, sense feina... què significa això? Hi havia unes injustícies tan *palpants* que ara la gent se'n fa creus que això existís així (...).

P: Com deia abans, al llibre diu que es va tornar a presentar i la van tornar a suspendre, però el segon cop que es va presentar anava conscienciada de què podia tornar a passar o pensava que podia ser diferent?

R: Sí, però no va ser diferent fins que va intervenir un cap que li va dir al meu pare: "escolti, que es torni a presentar que hi ha les oposicions pel Gabinet Tècnic de Programació de l'Ajuntament i jo li garanteixo que sortirà. Perquè vaig fer un recurs jo de per què m'havien suspès però es clar, el recurs no servia per res, perquè un senyor va dir: "no en trauràs res d'un recurs als tribunals perquè quan hagi d'haver sentència, l'alcalde o qui sigui truca al tribunal i t'ho denegaran, tindràs sentència en contra". (...)

P: A nivell nacional i europeu i mundial, que a la part final del llibre parla dels congressos.

R: Vaig anar a una, perquè jo estava molt ficada en coses jurídiques, de dret i d'estudiar i vaig anar a estudiar tres o quatre anys a Estrasburg a l'Institut de Dret Comparat, i després a través de les dones juristes em vaig fer de la Federació Internacional de Dones de Carreres Jurídiques, que tenia la seu a Madrid i que una de les més importants era la María Telo, que pertanyia a la comissió general de codificació i és la que va produir el canvi i les lleis de les dones, perquè fins que va sortir la llei de drets polítics al 59, nosaltres no podíem fer oposicions ni a jutge, ni a secretari de l'Ajuntament ni a fiscal, ni notari, ni a gestor de la propietat, no podíem fer res. Clar, quan vaig poder estudiar dret el meu germà em va dir: "però quan acabis no podràs fer cap d'aquestes oposicions", perquè a mi m'hauria agradat potser perquè soc de llibres fer de gestora de la propietat, que m'agradava, i llavors era molt optimista i deia: "ja canviarà", *caramba* i va canviar, però va trigar molt a canviar. Quan vam poder-

ho fer jo ja no tenia ganes de posar-me a fer unes oposicions de 500 temes i estudiar, ja era massa tard, tenia quasi 30 anys. Però bé, a l'Ajuntament vaig aconseguir arribar a tècnic superior, això sí. (...) Això Franco va suprimir-ho, als anys 40 les dones podien ser jutges i registradores, jo en coneixia alguna però ho van suprimir perquè per fer oposicions era: "primero, ser español y segundo, ser varón".

P: A nivell de Catalunya o Espanya, respecte d'altres països, notava molta diferència a l'hora de tractar amb la dona?

R: Ens tractàvem com si fóssim de països subdesenvolupats. Quan jo vaig començar a estudiar Dret Comparat era: "ui espanyols, ui, pobres, si no sou de les nacions unides, ni de l'ONU ni de res" (...)

P: A nivell de la dona i el paper de la dona o el masclisme de l'època.

R: També estava més menyspreada aquí, estaven molt més espavilades les altres. He conegut dones parlamentàries del Parlament Europeu, dones alemanyes i franceses de molta categoria, espanyoles no n'hi havia, no arribaven a tant.

P: Quin país recorda que li va sorprendre cap a millor i quin a pitjor en aquest sentit?

R: Millor era sempre Alemanya i els països nòrdics. Després els menys eren els italians i portuguesos. (...) Encara que després vaig conèixer una senyora portuguesa que és jutgessa i que era molt espavilada i també va tirar endavant però costava molt arribar a la política. Recordo quan vaig arribar al Parlament que hi havia res, una dotzena de dones i ara potser són gaire bé la meitat. I fins que el president Pujol no va nomenar una consellera dona, la gent deia que no, que no hi hauria cap dona consellera. (...)

P: Ha parlat de les associacions, comissions... Què va significar per vostè el formar-ne part i de formar part de les dones que han fet possible la situació com la tenim ara.

R: Per mi era un avenç perquè jo estava connectada amb gent intel·lectual, amb dones intel·lectuals que pensaven i veien i feien, perquè si no, una cosa instintiva però quan hi havia una tertúlia amb senyores i senyors, jo sempre em trobava que estava entremig dels homes perquè les dones només sabien parlar de cuina i de vestits i jo el que volia era parlar de coses d'actualitat, de política, política internacional, i sempre m'agradava més treballar amb homes que amb

dones. Les dones son mes *tiquismiquis* i et posaven la pell d'un plàtan perquè no pugessis, en canvi un home no, parla més de tot, menys els casos estranys que m'he trobat. Un altre cop em vaig trobar un altre cas estrany anant d'excursió a La Mola i érem nois i noies i un d'ells va dir: "ui, jo no em casaré mai amb una noia que hagi anat a una universitat", això va dir-ho davant meu i davant de molta més gent i jo hi havia anat a la universitat, (...) però això és un menyspreu... perquè tenien enveja de què havia anat a la universitat i tenia una carrera. Adonar-se'n de què una dona li passés pel davant, que fos més intel·ligent, això no ho suportaven.

P: Perquè en aquestes associacions notaven que des de fora hi havia comentaris despectius cap a l'associació o menys preu?

R: Sí, una mica sí. Era com: "ah, és una associació de dones? Ah, de dones, ah *bueno...*", com volent dir... però escolta, aneu dient. Una mica com passa a l'Institut Català de Dones perquè segons qui tampoc no em fa cas. Hi ha dones intel·ligents i que treballen i que parlen de la violència masclista, de defensar els nens, menors, família, etc. Però es clar, les coses de dones. Com ha passat a la realitat amb les metgesses, que hi ha homes que no volen que les metgesses els tractin o els curin perquè volen un metge. Però bé, això és una mentalitat que em sembla que està bastant superada. (...)

P: Ha dit que a les reunions aquestes que es feien on hi havia homes i dones i que vostè preferia estar amb el sector dels homes perquè podia parlar més de tot.

R: Sí, perquè tenia converses més interessants.

P: Quan estava allà notava algun menyspreu o comentaris?

R: No, després amb els meus companys de Col·legi no hi ha hagut mai menyspreu, al revés, amb molts companys ens reunim cada any, els que vam acabar la carrera. (...) Sempre hi ha hagut molt bona amistat i ara és molt interessant perquè els homes saben un aspecte diferent de la vida, tenen una cultura diferent, més amplia. Les dones anem més al concret, el que hem viscut... i no tenim aquesta visió de conjunt o visió global.

P: En el tema del treball, que sí que notava més masclisme... en l'època en què treballava al Parlament notava o sentia que les dones havien de fer més esforços o que sempre estaven darrere els homes? Que quedaven a un segon pla.

R: No, al Parlament ja no. L'únic que hi havia menys quantitat de dones perquè els partits polítics posaven més als homes pel davant, però al Parlament sempre ha estat igual. Jo vaig fer de cap de gabinet però als anteriors de la primera legislatura, que el president era en Barrera era un noi i quan marxava venia un altre noi. L'únic que conselleres de la Generalitat no hi havia en aquella època, ni ministres dones ni regidores de l'Ajuntament. La primera regidora de l'Ajuntament va ser una falangista que la van posar i la segona regidora de l'Ajuntament de Barcelona va ser la que en deien "la mamá del millón", que havia fet un concurs de "un millón para el mejor" i es va presentar i es va fer regidora perquè estava ficada a no se quina societat però era per fer bonic. En canvi ara, tot això ja ha passat.

P: Per tant, al Parlament no notava que les dones quedessin a un segon pla.

R: No, res, en absolut, teníem protagonisme tant les dones com els homes.

P: Després de voltar durant uns 12 anys arreu del món, va tornar a l'Ajuntament.

R: Sí, perquè jo estava al Parlament en comissió de serveis perquè el president era el senyor Coll i jo el coneixia però després va arribar en Reventós, que era del Partit Socialista i clar, jo no era del Partit Socialista, jo era d'Unió Democràtica de Catalunya i llavors em va dir: "escolti es que vostè aquí... vostè té feina?", i si sí, i llavors vaig tornar a l'Ajuntament.

P: Al tornar aquest segon cop a l'Ajuntament va notar moltes diferències?

R: A l'Ajuntament no em volien no perquè fos dona, no em volien perquè venia com si fos de dretes en aquell moment. Llavors l'Alcalde era el Narcí Serra em sembla, que eren socialistes i jo venia d'Unió Democràtica i la cap de personal em va dir: "escolti si vol la podem jubilar amb una indemnització", però no, jo he vingut a treballar, jo tinc ganes de treballar, només tinc 60 anys. (...) I llavors em van posar a l'Assessoria Jurídica dels regidors de la coalició de Convergència i Unió, que hi havia el Miquel Roca, hi havia consellers i hi havia varia gent com el Joaquim Forn, per exemple (...).

P: A nivell de la situació de la dona que al principi ha comentat que al treball sí que hi havia més masclisme, després d'haver vist tants països i haver viscut tantes coses, acaba evolucionant i veient moltes perspectives de tot; al tornar li va sorprendre alguna cosa o va veure molts canvis?

R: No, vaig veure com el país anava evolucionant de mica en mica, perquè jo quan vaig començar a sortir era l'any 66 o 67, encara estava en plena dictadura i bé, anava evolucionant mica en mica i van anar afuixant. Els últims anys de Franco això va disminuir, a part de la qüestió política que això si que va ser *tajante* amb el TOC, el Tribunal d'Ordre Públic, i els últims afusellaments del Puig Antich... la resta s'anava suavitzant una mica. Primer van dir que ens podíem presentar a notaris, fiscals... i després van dir que es podia ser jutge però jutge de menors i prou. Al cap d'uns quants anys es va dir que es podia ser jutge de qualsevol classe. Clar, automàticament la societat canvia i els mateixos que estan legislant s'adonen que és un disbarat aquesta discriminació tan brutal. He viscut el divorci i altres coses que equiparen més l'home i la dona. Abans no hi havia divorcis perquè només treballava l'home i si es divorciava la dona es quedava sense res. (...)

P: Així per acabar, no sé si li agradaria explicar alguna anècdota de quan va estar fora d'alguna situació o algun moment a alguna associació o comissió.

R: Quan vaig estar fora, als congressos sí que tenia veu i presentava ponències i sobre el poder polític i l'empoderament de les dones i la igualtat, el treball sobre els infants. Quan anava a congressos com que eren congressos d'aquesta federació que és de dones, encara que teníem ponents, ens trobàvem normals entre totes. Quan vaig estudiar Dret Comparat llavors sí que eren molts més nois que noies, però no vaig trobar diferència.

P: A les associacions on diu que teníeu veu, únicament estàveu entre vosaltres, no hi havia homes?

R: Era públic però normalment érem nosaltres. Sí que era internacional però es va crear fa més de 50 anys, després de la Segona Guerra Mundial, entre França i Alemanya, i abans ja hi va participar en aquesta fundació la Clara Campoamor, que es una diputada d'abans de la guerra, més de dretes, i la Victoria Kent, d'esquerres, que eren dones més revolucionaries. No hi havia problemes. Al Parlament Europeu hi havia anat algunes vegades per Unió, que ara ja no ens criden perquè no existeix, hi havia el grup dels demòcrates-cristians i hi havia reunions de dones demòcrates-cristianes d'Europa (...).

P: Doncs bé, ja ho tinc tot. Moltíssimes gràcies per l'entrevista.

R: Oh, de res. Molt bé.